

სოფიკო ჭაავა

ფილოლოგიის დოქტორი

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

სამშვიდობო განათლების ცენტრის მკვლევარი

თბილისში მცხოვრები აფხაზების ენობრივი ისტორიები

2019 წელს შოთა რუსთაველის სახელობის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ მხარდაჭერილი საგრანტო პროექტის („თანამედროვე აფხაზური ენის ეკოლინგვისტური ანალიზი“ - OTG - I - 19 - 1128) მიზანი იყო გამოგვეკვლია თანამედროვე აფხაზურის, როგორც გაქრობის საფრთხის ქვეშ მყოფი ენის მდგომარეობა საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკაში.

პროექტის ერთი ნაწილი ითვალისწინებდა ინტერვიუს ან წინასწარშედგენილი კითხვარის გამოყენებით ჩაგვეწერა საქართველოში მცხოვრებ აფხაზთა და ქართულ-აფხაზური ოჯახის წარმომადგენელთა შეხედულებები აფხაზური ენის შესახებ. ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალებში ასახულია რესპონდენტთა შეფასებები: როგორი იყო და არის აფხაზურის გამოყენება სხვადასხვა თაობის ადამიანებს შორის, დევნილობამდე როგორ მიმდინარეობდა აფხაზეთში ენობრივი პროცესები, ასევე, რა კეთდება ენგურს გამომდინარე აფხაზურის, როგორც სახელმწიფო ენის გადარჩენისა და შენარჩუნებისათვის. საკვლევ მასალებში განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია იმ სოციოლინგვისტურ მოვლენებზე, რომლებიც საფრთხეს უქმნიდნენ, ან ახლაც ზღუდავენ აფხაზური ენის ფუნქციონირებასა და განვითარებას.

წინამდებარე ნაშრომში გავაანალიზებთ პირდაპირი კითხვებით ჩაწერილ ინტერვიუებს, რომლებშიც ასახულია თბილისში მცხოვრები აფხაზი ქალბატონების ენობრივი ისტორიები. მათი ნაწილი აფხაზეთიდანაა, ნაწილი დევნილია, ხოლო - ნაწილს დევნილობამდე შეუქმნია აქ ქართულ-აფხაზური ოჯახი.

ჩვენი რესპონდენტებიდან **ი.ო.** დედიტაც და მამიტაც აფხაზია, ინტერვიუს ჩაწერის დროს საუბრობდა ქართულად; **შ.ფ.** - დედით ქართველი, საუბრობდა რუსულად; **ლ.ა.** - დედით ქართველი, საუბრობდა ქართულად; **ი.კ.** - დედით ქართველი, საუბრობდა ქართულად და რუსულად; **ი.ო.** და **შ.ფ.** გუდაუთის რაიონის სხვადასხვა სოფლიდან არიან. **ლ.ა.** სოხუმის რაიონიდანაა, **ი.კ.** კი - ოჩამჩირის რაიონიდან. ოთხივენი ქართველების მეუღლეები არიან.

საკვლევი მასალა დაყოფილია შემდეგ საკითხებად:

1. წინაპრებისა და ოჯახის წევრების ენობრივი გარემო;

2. მშობლიური ენა, განათლების ენა და ენობრივი კომპეტენცია;
3. დევნილობამდე აფხაზეთში არსებული ენობრივი სიტუაცია;
4. თანამედროვე აფხაზური ენის მდგომარეობა;
5. შვილების ენა.

1. წინაპრებისა და ოჯახის წევრების ენობრივი გარემო:

ი.ო.: „ჩემმა წინაპრებმა მარტო აფხაზური იცოდნენ. რუსულიც იცოდნენ კარგად, მაგრამ ჩვენთან ოჯახში და, საერთოდ, სულ აფხაზურად ვლაპარაკობდით. ბაბუამ რუსული იცოდა, მაგრამ ლათინური - უფრო, სახლში ისწავლა. თურქეთშიც დადიოდა და თურქული იცოდა, წერდა თურქულად არაჩვეულებრივად. მერე რუსული დასჭირდა. კომუნისტები რომ შემოვიდნენ, კოლმეურნეობის თავმჯდომარის მოადგილე გახდა. ესეც შეგნებულად, სპეციალურად გააკეთა, რომ სხვა გზა არ იყო, თორემ წაართმევდნენ ყველაფერს და მაშინ ისწავლა რუსული“.

შ.ფ.: „მამაჩემი 1911 წელს დაიბადა. მისი მამა ძალიან ადრე გარდაიცვალა, 1917 წელს, მამა მაშინ 6 წლის იყო. ბიძამ ის და თავისი შვილი სოხუმში წაიყვანა, მაშინ იყო მთიელთა სკოლა [ამჟამინდელი სოხუმის მე-10 საშუალო, აფხაზური სკოლა - რედ.]. ამ სკოლაში მათ აფხაზური ენის გარდა, სხვა ენა არ იცოდნენ, ეს იყო 20-იანი წლები. მერე, მგონი, პედაგოგიური ტექნიკუმი დაამთავრა. ის პარტიული მუშაკი იყო. მამა სკოლაში რომ წავიდა, მხოლოდ აფხაზური იცოდა, მერე რუსული, ქართული და მეგრულიც ისწავლა. მეუღლეც ქართველი, მეგრელი ჰყავდა. სიდედრიც მეგრელი ჰყავდა. მასთან მეგრულად უწევდა საუბარი. მამა ოჯახში აფხაზურად არ საუბრობდა, დედამ ხომ აფხაზური არ იცოდა და რუსულად საუბრობდნენ ძირითადად.“

მთელი არდადეგები სოფელში, ლიხნში ვიყავით. ბებია აფხაზურის გარდა სხვა ენა არ იცოდა, ადრე მეგრული იცოდა. ძველი ხალხი, ზოგადად, ასე იყო. უფრო მეგრული და აფხაზური იცოდნენ ოჩამჩირის რაიონისკენ, გუდაუთაში - არა. იქ იყვნენ ბიძები, დეიდები და სხვა ნათესავები, უფროსი თაობა, მეც უკვე უფროსი თაობა ვარ, მაგრამ მაშინ მათ მხოლოდ თავიანთი აფხაზური იცოდნენ. რუსული მამიდამ იცოდა, სხვებმა - არა, ამიტომ მე და ჩემმა და-ძმებმა აფხაზური იქ ვისწავლეთ. ის აფხაზური ვისწავლეთ, რომლებსაც ხალხი ლაპარაკობს და არ ის გრამატიკული, რომელიც ახლა ტელევიზიით ისმის. ზოგჯერ მესმის, მაგრამ როგორც უბრალო ხალხი საუბრობდა, ჩვენც ისე ვსაუბრობდით“.

ლ.ა.: „ბაბუაჩემი თვლიდა თავს მაჰმადიანად. ის არ იყო მოლა, მაგრამ მას ჰქონდა ყურანის წაკითხვის უფლება. ბაბუაჩემის გარდაცვალების შემდეგ ბებიაჩემს მონაწილეობის უფლება ჰქონდა უხუცესთა შეკრებაში იმიტომ, რომ ბებიაჩემი ითვლებოდა ძალიან ბრძენ ადამიანად. მას არ ჰქონდა განათლება,

მხოლოდ ხელის მოწერა შეეძლო. ნონსენსია, მისი ძმა აზიზ აგრბა იყო დამსახურებული არტისტი საბჭოთა კავშირის, საქართველოს, აფხაზეთის და ბეზიაზი წერა-კითხვა არ იცოდა. ბაბუაჩემი იყო საკმაოდ განათლებული ადამიანი, მაგრამ რა დონეზე იყო ეს განათლება, ვერ გეტყვით. რუსული იცოდა, ქართული და მეგრული - არა. ესენი მაინც გუდაუთელ აფხაზებად ითვლებოდნენ და არა.

მამის მხრიდან ბაბუაჩემის ოჯახში საუბრობდნენ მხოლოდ აფხაზურად, ბეზიაჩემმა რუსული იცოდა საკმაოდ ცუდად. მამაჩემის მამიდან რუსული კარგად იცოდა, მაგრამ მაინც იმ ოჯახში საკომუნიკაციო ენა იყო აფხაზური. მამაჩემის დამძებნი (სამი და და სამი ძმა), სულ ექვსნი იყვნენ, ერთმანეთში საუბრობდნენ აფხაზურად, მაგრამ მამაჩემის ძმებს და მამაჩემს არცერთს არ ჰყავდა აფხაზი ცოლი, ორ ძმას ჰყავდა რუსი მეუღლეები, მამაჩემს ჰყავდა ქართველი მეუღლე, ანუ შესაბამისად, უკვე ჩვენს თაობაში ჩვენ მხოლოდ აფხაზურად კომუნიკაცია არ გვექონდა. დედაჩემთან კომუნიკაცია მექონდა ქართულად, მამაჩემთან - ნაწილობრივ - აფხაზურად, უფრო - რუსულად, ეს იქ ჩვეულებრივი ამბავი იყო. ჩემი ბიძების ოჯახებში მხოლოდ რუსულად საუბრობდნენ იმიტომ, რომ არცერთმა ცოლმა (ერთი იყო რუსეთიდან - რუსი, მეორე - აფხაზეთელი, რუსი) აფხაზური არ იცოდა. დედაჩემს აფხაზური ესმის, მაგრამ ვერ მეტყველებს.

ჩემს ოჯახში არ მახსოვს, მამაჩემს თავის ძმებთან რუსულად ელაპარაკა. თუ უნდოდათ, რაღაცა არ გაგვეგო, იმიტომ, რომ ბავშვებმა, ასე თუ ისე, ყველამ ვიცოდით აფხაზური (ზოგი ვერ ლაპარაკობდა, მაგრამ ესმოდა), გადადიოდნენ ხანდახან თურქულზე. ბიძაჩემმა ძალიან კარგად იცოდა თურქული, იმიტომ რომ ბევრი წელი მოღვაწეობდა თურქეთში, 20 წელი იყო აფხაზეთის წარმომადგენელი თურქეთში, მამაჩემმაც იცოდა რაღაც-რაღაცები. საიდუმლოს ჩუმიად ამბობდნენ თურქულად“.

ი.კ.: „ომის მერე ბაბუაჩემი რო დაბრუნდა, მეორე ცოლი მოიყვანა და ის იმ ცოლთან ცხოვრობდა, ამიტომ მოხდა, რომ აფხაზურად რომ ისწავლოს. ისიც კიდო ბავშვობიდან აფხაზებთან იზრდებოდა. ეტა უჟე ნაზივაეტსია ასიმილაცია, პანიმაეშ, სოფო. ზდეს კავდა მი გავარიმ ა ნაციანალნასტი, ია პროსტა ნე ხაჩუ ზატრაგიატ, პატამუ ჩტო დლია მენია ნეტ ნაციანალნასტი, ნე შუსიტვუეტ. ვსე ლუდი რავნიე. ია ი მოი ატეც ვირასლი სრედი აბხაზცევ, დლია ნას გლავნაე, ეტა ანი. ზდეს ჩტო? ია ზდეს ბეჟენკა, ია ზდეს ჩუჟაია“!

ბაბუაჩემიც კიდე აფხაზურად ლაპარაკობდა. მამაჩემი, რა თქმა უნდა, აფხაზურად ლაპარაკობდა, იმიტომ რომ მეგობრები ყავდა აფხაზები, მეზობელები

---

¹ “ამას უკვე ასიმილაცია ეწოდება, გესმის, სოფო? როცა ჩვენ აქ ეროვნებაზე ვლაპარაკობთ, მე, უბრალოდ, არ მინდა ამ შევებო [ამ თემას]. იმიტომ, რომ ჩემთვის ეროვნება არ არის, არ არსებობს. ყველა ადამიანი თანასწორია. როცა მე და მამაჩემი გავიზარდეთ აფხაზთა შორის, ჩვენთვის მთავარნი ისინი არიან. აქ რა? მე აქ ლტოლვილი ვარ. მე აქ უცხო ვარ“.

ყავდა აფხაზი... მე სადაც ვცხოვრობდი, ყველანი ის კრუგი იყო აფხაზები. მამა გვართ იყო მეგრელი, წარმოშობით მარტვილიდან. ოჯახში მარტო აფხაზურს ვიყენებდით, მეგრულს - არა“.

როგორც ვხედავთ, რესპონდენტები ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ მათი წინაპრები ერთენოვანი აფხაზები იყვნენ, რომლებმაც მშობლიური აფხაზური ენის გარდა, სხვა ენა არ იცოდნენ. შემდეგ ეტაპზე სკოლაში, ან სამსახურის საჭიროების გამო ისინი მეორე ენად უმეტესად ეუფლებოდნენ რუსულს, იშვიათად, თურქულსაც, ხოლო ქართულს და მეგრულსაც სწავლობდნენ სხვადასხვა გარემოში. როგორც ინტერვიუებიდან ჩანს, მე-20 საუკუნის პირველ ათწლეულებში აფხაზური და ქართული ენები აფხაზებისთვის საოჯახო ენების ფუნქციას ასრულებდნენ, მაგრამ განათლების ენად განკუთვნილი რუსული ენა თანდათან იჭრებოდა ოჯახურ სივრცეში. მაგ., ოჯახში მხოლოდ აფხაზურად საუბრობდნენ იმ შემთხვევაში, როცა მეუღლეც (ქალბატონი) აფხაზი იყო. ჩვენი მასალიდან ჩანს, რომ აფხაზი კაცები თავიანთ ქართველ, ან რუს მეუღლეებს ელაპარაკებოდნენ რუსულად. ერთ-ერთი მათგანი ქართველ ცოლს რუსულად ესაუბრებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ მან იცოდა ქართული სამწიგნობრო ენაც და მეგრულიც. მაშასადამე, იმ პერიოდში აფხაზეთში რუსული ენის ფართოდ გამოყენება ოჯახის ენობრივ გარემოზეც აისახებოდა და შვილებთან ურთიერთობის ენაც ნაწილობრივ, რუსული ხდებოდა.

საინტერესოა, მესამე რესპონდენტის მიერ აღნიშნული ფაქტი, რომლის მიხედვითაც ოჯახის უფროსი წევრები თურქულს იყენებდნენ საიდუმლო ენად, რომ აფხაზურის მცოდნე პატარებს არ გაეგოთ აფხაზურად ნათქვამი. ამის საპირისპიროდ, ინტერვიუერებს არაერთხელ აღუნიშნავთ, რომ დღეს ოჯახში უფროსი თაობის ადამიანები აფხაზურს იყენებენ საიდუმლო ენად, რომ შვილებმა ან შვილიშვილებმა ნათქვამი ვერ გაიგონ.

განსახვავებელია მეოთხე რესპონდენტის წარმომავლობის ისტორია, კერძოდ, მრავალწლიანმა ურთიერთობამ აფხაზებთან, მათი ყოფა-ცხოვრებისთვის დამახასიათებელი ნიშნების სრულად გათავისებამ და აფხაზური ენის მშობლიურ ენად გადაქცევამ ეთნიკური თვითკუთვნილების შეცვლა გამოიწვია - წარმოშობით ქართველმა აფხაზური იდენტობა მიიღო.

2. მშობლიური ენა, განათლების ენა და ენობრივი კომპეტენცია:

ი.ო.: „მე აფხაზური ენით დავიბადე, „შიშ ნანისაც“² მიმღეროდნენ აფხაზურად. სოფელში ვცხოვრობდი და იქ სუყველა აფხაზურად ლაპარაკობდა მაშინ, ჩვენ დროს, მით უმეტეს.

სკოლაში აფხაზურს მე-4 კლასამდე ვსწავლობდით. დანარჩენი ყველაფერი რუსულად იყო. ეხლაც ესე არის. თარგმნილი არა აქვთ წიგნები: ფიზიკა, მათემატიკა, ხიმია, ისტორია... სუყველაფერი არის რუსულ ენაზე.

მე ძალიან მიყვარს ჩემი ენა. სუყოველთვის ვიძახი, რომ „ღმერთმა მიშველოს მეც და ჩემ ახლობლებს, ჩემ შვილებს“ - ამას ვამბობ მე აფხაზურად. ხან რუსულად ვფიქრობ, ხან ქართულად, აფხაზურად ნაკლებად. უფრო კომფორტულად რუსულად ვლაპარაკობ. მე ვცდილობ, რომ ჩემიანებს სულ აფხაზურად ველაპარაკო, ამიტომ სკაიპით, ფეისბუქით, ვაცაფით, ვაიბერიით, ყოველთვის ველაპარაკები აფხაზურად.

რუსულს პირველი კლასიდანვე ვსწავლობდით, როგორც ერთ საგანს. ქართულს არ ვსწავლობდით, ასეთი არ არსებობდა. სულ ყოველთვის მაგას ვიძახი, ქართულ სკოლებში ერთი საგანი მაინც აფხაზური და აფხაზურ სკოლებში ქართული ერთი საგანი მაინც რომ ყოფილიყო, თითქოს რეაბილიტაციასავით იქნებოდა, სალაპარაკო დონეზე მაინც... მე მაინც ვფიქრობ, შეიძლება ვცდები, მაგრამ უფრო ახლოს ვიქნებოდით.

სკოლა რომ დავამთავრე, მინდოდა თეატრალური. სოხუმში იყო ჩაბარება თბილისის თეატრალურში³. იყვნენ აქედან ჩამოსულები **ეთერი გუგუშვილი, დოდო ალექსიძე, ბუბული ნიკოლაიშვილი⁴, ნათელა⁵**... ძან ბევრი ისეთი ხალხი. ერთი წელი მთელ ჯგუფს ამზადებდნენ, ვინ უნდა ჩამოსულიყო თეატრში. თორმეტი კაცი უნდა ჩამოსულიყო, მაგრამ მოვეწონეთ და წამომიყვანეს მეცამეტედ.

---

² შიშ ნანი - აფხაზური იავნანა.

³ საბჭოთა კავშირში სულ რამდენიმე თეატრალური ინსტიტუტი იყო. მათ უმრავლესობაში სწავლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა. შოთა რუსთაველის სახელობის თბილისის თეატრალურ ინსტიტუტში იყო **ქართული და რუსული განყოფილებები**. რუსულ განყოფილებაზე გარკვეული პერიოდულობით იქმნებოდა ჯგუფები აფხაზი, ოსი, რუსი, სომეხი, აზერბაიჯანელი, ადიღელი, ყაბარდოელი, ყარაჩაელი, ბალყარელი, აბაზა, ჩეჩენი, ინგუში, ხუნძი, დარგუელი, ლაკი, ლეზგი, თაბასარანელი, უზბეკი, თურქმენი, ყაზახი, ყირგიზი, ტაჯიკი სტუდენტებისათვის. შესაბამის რესპუბლიკებსა და ავტონომიებში. ეროვნულ ჯგუფებს კონკურსის წესით აყალიბებდნენ ადგილობრივი ეროვნული თეატრალური თბილისელ პედაგოგებთან ერთად. ეროვნულ ჯგუფებს **სასცენო მეტყველებას** ჩვეულებრივ 2 პედაგოგი ასწავლიდა, რომელთაგან ერთი სტუდენტთა დედაენის მცოდნე პირი უნდა ყოფილიყო. მაგალითად, **1986-1990 წლებში ინსტიტუტში არსებობდა აფხაზური, ოსური, რუსული და თურქმენული ჯგუფები**. აფხაზ სტუდენტებს სასცენო მეტყველებას ასწავლიდა საქართველოს დამსახურებული არტისტი **ელიზბარ კუხალიაშვილი**, მასთან ერთად სტუდენტთა აფხაზურ ენაზე მეტყველების დახვეწაზე მუშაობდა წინამდებარე გამოკვლევის რედაქტორი, პროფ. **თეიმურაზ გვანცელაძე**.

⁴ უნდა იყოს **ბაბულია**.

⁵ იგულისხმება თეატრმცოდნე **ნათელა ურუშაძე**.

ვსწავლობდი აქ თეატრალურში, აფხაზური სექტორი იყო, სწავლება რუსულად მიმდინარეობდა. მეტყველებას გვასწავლიდა **ბუბული ნიკოლაიშვილი**, არაჩვეულებრივი ქალი. ასევე აფხაზი კაცი **ამიჭბა**⁶ გვყავდა, რომელიც აქ მდებარეობდა და მეტყველებას გვასწავლიდა: სწორად ვამბობთ სიტყვას, თუ არა, ხომ არ ვამახინჯებთ. სუნთქვას და სხვას **ბუბული** გვასწავლიდა. ოთხი წელი ვისწავლე, მეხუთე წელიც დამჭირდა, იმიტომ რომ გავთხოვდი, აქ გავყევი ქართველს.

სოხუმის თეატრის რეჟისორი იყო **ნელი ეშბა**, არაჩვეულებრივი ქალბატონი. მაგ დროს ზღაპრული თეატრი იყო, ქართველები და აფხაზები ერთ თეატრში იყვნენ. **ეთერი გუგუშვილი** რეჟისორი იყო და აქ დარეკილი ჰქონია, დაქალები იყვნენ. უთხრა, უნდა გამოუმვა ეს გოგო და სპექტაკლში მთავარ როლს ვამღევიო. წამიყვანეს მოსკოვში, ვიმუშავე ერთი სეზონი, მეორე წელს კიევში ვიყავი გასტროლებზე. მითხრა ნელიმ, შენ ოფელია და დეზდემონა უნდა ითამაშოო, აფხაზურ სცენაზე უნდა მეთამაშა. მოსკოვშიც აფხაზურად ვითამაშობდით და თარგმნიდნენ. ორი წელი ვიმუშავე სტუდენტობის დროს. რომ გავთხოვდი, იმ წელს ლენინგრადის ფილმში უნდა მეთამაშა“.

შ.ფ.: „რომელია ჩემი დედაენა, ეს რთული კითხვაა. რადგან მე აფხაზი ვარ და ითვლება, რომ მშობლიური ენა აფხაზურია, მაგრამ მე საურთიერთობო ენად აფხაზეთში ვიყენებ რუსულს, აქ ვიყენებ ქართულს, ამიტომ სამივე ენა არის ჩემთვის ახლობელი, მაგრამ მშობლიური ენა აფხაზურია.

ქართული წერა-კითხვა ვიცი. ახლა ინტერვიუს დროს იმიტომ არ ვლაპარაკობ ქართულად, რომ მეშინია, რამე არ შემეშალოს. შვილიშვილებთან უფრო ქართულად ვსაუბრობ. მეუღლესთან, მიუხედავად იმისა, რომ სუფთა მეგრელია, ვლაპარაკობ რუსულად. შვილებთან უფრო ქართულად ვლაპარაკობთ, მაგრამ მეუღლე ჩემთან ყოველთვის საუბრობს რუსულად. მეუღლემ სოხუმში დაამთავრა ქართული სკოლა, ასევე თბილისის სამედიცინო ინსტიტუტში სწავლობდა ქართულად. ბავშვები სოხუმში ქართულ სკოლაში იყვნენ და მერე აქ გააგრძელეს.

მე მავიწყდება უკვე აფხაზური და ბავშვები - მით უმეტეს. იქ რომ დავრჩენილიყავით, გვეცოდინებოდა უკეთესად. ჩემთვის ძნელია აფხაზურად წინადადების შედგენა, მაგრამ ერთი კვირით რომ ჩავიდე აფხაზეთში, მე ისევ თავისუფლად ვილაპარაკებ აფხაზურად.

ჩემი და-ძმა აფხაზურ სკოლაში სწავლობდნენ. მეც აფხაზურ სკოლაში ვიყავი, მაგრამ თავიდან რუსულ სკოლაში ვსწავლობდი, ამიტომ აფხაზური კარგად

---

⁶ იგულისხმება ერთ-ერთი პირველი აფხაზი საოპერო მომღერალი (ტენორი) და ინგლისური კლასიკური ლიტერატურის აფხაზურ ენაზე მთარგმნელი, ინგლისურ-აფხაზური და ინგლისურ-აფხაზურ-რუსული სასაუბროების შემდგენელი, აფხაზეთის ასსრ სახალხო არტისტი **ბორის ამიჭბა**.

ვერ ვისწავლე, ისინი კი სუფთად და თავისუფლად საუბრობდნენ აფხაზურად. მე მეხუთე კლასის შემდეგ გადავედი აფხაზურ სექტორზე, სადაც მხოლოდ აფხაზურ ანბანს მასწავლიდნენ. ვინც პირველი კლასიდან აფხაზურ სექტორზე იყვნენ, მათ კარგად იცოდნენ აფხაზური.

1965 წელს დავამთავრე მეათე აფხაზური საშუალო სკოლა. ქალაქის სკოლაში არავინ საუბრობდა აფხაზურად. აფხაზეთში, ძირითადად, ყველაფერი რუსულად იყო და საქართველოში არ იყო ყველაფერი რუსულად? მე მახსოვს, სხდომები რუსულად იყო, მყავანამე და სხვები ხომ რუსულად მართავდნენ! მაშინ ყველა რუსულად საუბრობდა, სამწუხაროდ.

სოხუმში ერთი აფხაზური სკოლა იყო, ქართული კი შვიდი-რვა. ქართული სკოლები იყო: პირველი, მეხუთე, მეთერთმეტე, მეცამეტე, მეთექვსმეტე. მე-17 შერეული იყო, რუსული - ხუთი, დაახლოებით. ჩვენთან სომხური სკოლა ცალკე იყო (ერთ ეზოში იყო ქართული და სომხური სკოლები). აფხაზურ სკოლებში ქართულს, როგორც ერთ საგანს არ ასწავლიდნენ. სამი-ოთხი რუსული კლასი იყო და იქ სწავლობდნენ ქართულს. ყველა მეგობრობდა და ყველას ერთმანეთი უყვარდა, მე ამას გარწმუნებთ. სოხუმი პატარა ქალაქი იყო, ჩვენ ყველა ვმეგობრობდით, მეხუთე სკოლასთან ვმეგობრობდით, ბავშვები ურთიერთობდნენ, ერთად სეირნობდნენ. ცეკვის ოლიმპიადა გვქონდა. გვანტერესებდა რომელი სკოლა იქნებოდა უკეთესი. ისეთი აზრები, როგორც ახლაა, იმ დროს, ყოველ შემთხვევაში, ჩემ გარშემო არ იყო. ჩემი უახლოესი მეგობარი გოგონა იყო რუსი. მისი მშობლები ჩვენს სკოლაში მუშაობდნენ. ჩვენს კლასში ერთი რუსი, ერთი ქართველი და დანარჩენი აფხაზები იყვნენ. ჩვენთან იყვნენ სომხები, ბერძნები, ებრაელები... სომხები და ბერძნები იყვნენ ძალიან ბევრი. მათ თავიანთი ენები იცოდნენ. ბერძნები რუსულ სკოლაში სწავლობდნენ. რუსული ყველამ იცოდა, ეს იყო ძირითადი ენა და ახლაც ასეა.

მე ექიმი ვარ, თბილისში ვისწავლე. ინსტიტუტის დამთავრების შემდეგ 1971 წელს მე დავიწყე მუშაობა სოხუმში საავადმყოფოში, იქ გავიცანი ჩემი მომავალი მეუღლე - ბავშვთა ექიმი, ის ქართველია, მან აფხაზური არ იცის. 1965-1971 წლებში თბილისის სამედიცინო ინსტიტუტში რუსულ სექტორზე ვსწავლობდი და არც ერთი რუსი არ იყო ჯგუფში. ისინი იყვნენ თბილისელები, ქუთაისელები, ხაშურელები და ა. შ. მაშინ რუსულ სექტორზე სწავლება მოდური იყო.

აფხაზური სოფელში ვისწავლე, წერა-კითხვაც ვიცი, მაგრამ გრამატიკული აფხაზური არ ვიცი, სალაპარაკო ვიცი. ბოლო წლებში ჩემი დაკვირვებით აფხაზური ენა შეიცვალა, დაბოლოებები სხვანაირია. აქ მე ვერავისთან ვლაპარაკობ აფხაზურად, იქ როცა ჩავდივარ, სოფელში იძულებული ვარ ვილაპარაკო. თავიდან

ქართულ სიტყვებს ვურევ, მაგრამ ერთი კვირის განმავლობაში ეს ყველაფერი სწორდება“.

ლ.ა.: „მე დავიბადე თბილისში. ბაღში დავდიოდი თბილისში. დევნილობამდე ვცხოვრობდი შუაგულ სოხუმში, შემეყვანეს იქაურ სკოლაში. სხვათა შორის, ჩემთვის ძალიან დიდი სტრესი იყო იმიტომ, რომ კი ვიცოდი აფხაზური, მაგრამ ქართული ვიცოდი ბევრად უკეთესად. მეოთხე კლასამდე ყველა საგანი იყო აფხაზურად, მეოთხე კლასის მერე აფხაზური იყო, როგორც საგანი. ყოველდღე იყო აფხაზური ენა და ლიტერატურა, ანუ ისე არ იყო, კვირაში ორჯერ რომ ყოფილიყო. ქართული, როგორც ერთი საგანი აფხაზურ სკოლაში, ჩვენთან არ ყოფილა. აფხაზურ მე-10 სკოლაში ვსწავლობდი მე-9 კლასამდე, შემდეგ კი წამოვედი ისევ ჩემს ქალაქში, თბილისში. თბილისიც ჩემი ქალაქია და სოხუმიც ჩემი ქალაქია.

მე ვერ გამოვყოფ რომელიმეს, ან აფხაზურს, ან ქართულს, ორივე მშობლიური ენაა. მე ვაზროვნებ ქართულად, მაგრამ არის მომენტები, როცა ვიღვიძებ, აფხაზურად ნანახი სიზმარი მახსენდება, ეს იმდენად ქვეცნობიერშია, ეტყობა. მეგრულად ვლაპარაკობ, გაქცეულს მოვაბრუნებ. რუსული უბრალოდ ენაა, რომელზეც განათლება მივიღე, თორემ მშობლიურ ენად ვერ აღვიქვამ. უმაღლესი განათლება მე მაქვს ორივე ენაზე მიღებული, იმიტომ რომ უნივერსიტეტში მე ჩავაბარე ფილოლოგიურზე, რუსულ ფილოლოგიურზე კავკასიური განხრით და სამედიცინო განათლება მაქვს მიღებული ქართულად.

ჩემი თაობის ნათესავებს ყველას რუსულად ჰქონდა მიღებული განათლება. აფხაზურად უმაღლეს განათლებას იღებდა მხოლოდ ის ადამიანი, ვინც აბარებდა აფხაზურ ფილოლოგიაზე, ან ისტორიის ფაკულტეტზე, ისიც აფხაზურ სექტორზე. ეს აფხაზური სექტორიც, შეიძლება ვთქვათ, იყო უბრალოდ ფიქტიური და ფაქტობრივად, ისინი სხდებოდნენ რუსულ განყოფილებასთან და ლექციებს ისმენდნენ ერთად.

აფხაზური სკოლა, მე როგორც ვიცი, ანუ სრული უმაღლესი მეათე კლასის ჩათვლით არსად არ ყოფილა არასდროს. იმიტომ, რომ სახელმძღვანელოები არ არის, ფიზიკა, ქიმია, ესეთი რაღაცები ჩვენ არ გვქონია. საჯარო ბიბლიოთეკაში გეოგრაფიის წიგნი აღმოვაჩინე, მაგრამ ეს არ არის მაღალი კლასის სახელმძღვანელო“.

ი.კ.: „ჩემი დედაენა არის აფხაზური. ქართულად ლაპარაკი აქ ვისწავლე. რომ გავთხოვდი, სადაც შევედი, იმ ოჯახში ვისწავლე მეგრული. აფხაზური წერა-კითხვა ვიცი. ბავშობიდან კავშირი მქონდა აფხაზებთან და ვითვლებით ჩვენ, როგორც აფხაზები. მეოთხე კლასის მერე რუსულად ვსწავლობდით. ერთი საგანი იყო აფხაზური, ქართულს არ ვსწავლობდით. სხვათა შორის, საქართველოში,

თბილისში კიდევ იყო საბჭოთა კავშირისდროინდელი კანონი იყო, ერთი საგანი ქართული ენა სწავლობდი, დანარჩენი სწავლობდი რუსულ ენაზე. ბაღიც აფხაზური იყო.

უნივერსიტეტში სოხუმში ვისწავლე, სპეციალობა - ისტორია. აფხაზურ სექტორზე ვიყავი, მაგრამ ყველა ლექციები რუსულ ენაზე ტარდებოდა. აფხაზურს, როგორც ერთ საგანს არ გვასწავლდნენ, ნე ბილა ტაკოვა⁷. ისტორია სსსრ-ს კითხულობდა რაულ ხონელია. ეტა ბილა იშიო... აი, კაკ ნი მაგუ ვსპომნიტ⁸... მე მინდა კიდევ ის ლექტორი, კიდევ რო დაგასახელო... გულია, კითხულობდა იმ დროს. ინა ერქვა ერთს, სხვათა შორის, ბებიაჩემის მოგვარე იყო. ინსტიტუტში ბევრი ვიყავით, სადღაც 30-მდე. იქ უკვე შერეული იყო, იქ სომეხები, ქართველები (მეგრელები) იყვნენ. სადღაც თვრამეტი-ცხრამეტი ვიყავით აფხაზები. ტამ ბილა⁹: ოტგრბა, აძგნბა, ჯენია, ლაკობა, შულუმბა, ვარდანია, გაბნია, თანია, კიშმარია, თანია დაური, აბუხბა ახრა, კიშმარია ალეგი, გივი ვარდანია, დაური ვარდანია (ერთი იყო ოჩამჩირის რაიონიდან, მეორე გუდაუთის რაიონიდან), გაბნია რუსლანი, ბესლან ლაკობა, ოთარ შულუმბა, აიდა არძინბა, ნონა ოთგრბა, ჯენიას რა ქვია, უკვე არ მახსოვს. ჯგუფი რომ გვქონდა, აფხაზურად ვლაპარაკობდით, მაგრამ საერთოდ, რუსულ ენაზე ვსაუბრობდით. რო უხერხულ მდგომარეობაში არ ჩავარდეს. ვზივართ ჩვენ კუთხეში და ვლაპარაკობთ მე და შენ, სხვას აინტერესებდა. ჩტობ ნე ბილა [ვ] ნეპრიატნომ სიტუაციე, მი გავარილი ნა რუსკომ იაზიკე. ჩტობ ნაში რაზგავორ ეტატ ტოჟე სლიმალ¹⁰.

როგორც ინტერვიუებიდან ჩანს, ოთხივე ქალბატონი აფხაზურ სკოლაში მე-5 კლასამდე სწავლობდა აფხაზურად, ხოლო შემდეგ რუსულად აგრძელებდნენ განათლების მიღებას. რესპონდენტები აღნიშნავენ, რომ აფხაზურ სკოლებში მათ ქართულს, როგორც ერთ-ერთ საგანს, არ ასწავლიდნენ. თბილისის თეატრალურ ინსტიტუტში, ისევე როგორც სოხუმის პედაგოგიურ ინსტიტუტში აფხაზურ სექტორზე, უკვე აფხაზურენოვან ჯგუფში სწავლება რუსულად მიმდინარეობდა, თუმცა სასცენო მეტყველების ლექციებს აფხაზ სტუდენტებს აფხაზი კაცი უკითხავდა. მაშასადამე, აფხაზური სკოლა და უმაღლესი სასწავლებლის აფხაზური სექტორი სინამდვილეში გულისხმობდა სწავლებას რუსულ ენაზე აფხაზური ელემენტების გამოყენებით. რესპონდენტების მონათხრობით, გარდა იმისა, რომ რუსული მათთვის განათლების ენა იყო, სკოლებსა და ინსტიტუტში აფხაზ მოსწავლეებსა და სტუდენტებს შორის საკომუნიკაციო ენის როლს ისევ რუსული ასრულებდა უმეტესად. მაგალითად, აფხაზეთის სოფლებში,

⁷⁷ „არ იყო ასეთი რამ“.

⁸ „კიდევ ის იყო... უჰ, როგორ ვერ ვიხსენებ“.

⁹ „იქ იყო“.

¹⁰ „რომ არ ყოფილიყო უხერხულ მდგომარეობაში, ჩვენ ვლაპარაკობდით რუსულ ენაზე, რათა ჩვენი საუბარი იმასაც გაეგონა“.

ძირითადად, საუბრობდნენ აფხაზურად, მაგრამ ქალაქებში, აფხაზურ სკოლაშიც კი უფრო ხშირად ლაპარაკობდნენ რუსულად.

ამრიგად, აფხაზური ენის საოჯახო ენად და მცირე დოზით სასწავლებლებში განათლების ენად გამოყენება არ იყო საკმარისი ამ ენის საფუძვლიანად შესწავლისათვის, მისი უფრო ფართოდ გავრცელებისთვის, ვინაიდან აფხაზეთში ძირითად საურთიერთობო ენად, ამასთანავე, საგანამანათლებლო თუ საზოგადოებრივ დაწესებულებებში აქტიურად გამოიყენებოდა რუსული ენა.

პირველმა სამმა აფხაზმა ქალბატონმა თბილისში დაამთავრა უმაღლესი სასწავლებელი, ხოლო მეოთხემ - სოხუმში. ისწავლეს ქართულ, რუსულ და აფხაზურ სექტორებზე. ოთხივესთვის აფხაზური მშობლიური ენაა. ლ.ა.-სთვის აფხაზურთან ერთად მშობლიურია ქართული ენაც. ყველა გამოკითხული აფხაზურს დედაენად მიიჩნევს იმის გამო, რომ თავიანთი ეროვნების ენაა, მაგრამ ი.ო., შ.ფ. და ი.კ. უფრო კომფორტულად საუბრობენ რუსულად. კომფორტულობის შეგრძნება განპირობებულია იმით, რომ მათ მეტწილად რუსულ ენაზე მიიღეს განათლება. ამას ემატებოდა საბჭოური ენობრივი პოლიტიკა, რომლის მიხედვითაც რუსული იყო პრესტიჟული და სხვადასხვა ეროვნების ხალხთა შორის ურთიერთობის ენა. რესპონდენტების აზრით, ასეთი ენობრივი პოლიტიკა არა მარტო აფხაზეთში, არამედ მთელ საქართველოში იყო. ისინი, განსაკუთრებით კი ი.კ., ცდილობენ მაგალითებით (ზოგჯერ მცდარი მაგალითებით - ს. ჭ.) გაამყარონ ეს მოსაზრება და ამით გაამართლონ მათ მიერ რუსული ენის ჭარბად გამოყენება. ეს ერთგვარი თავის მართლებაა იმის გამო, რომ მათ რუსულად მეტყველება უფრო ეადვილებათ.

როგორც ინტერვიუებიდანაც ცხადად ჩანს, აფხაზეთში ძალზე ძლიერი იყო რუსული ენის გავლენა. ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ დევნილობის 27 წლის შემდეგაც კი, არცთუ იშვიათ შემთხვევებში, აფხაზეთელი ქართველებიც და აფხაზებიც კვლავ რუსულ ენაზე ესაუბრებიან თავისივე ეროვნების პირებს. ამ ენაზე საუბარი მათთვის ნოსტალგიური ჩანს, აფხაზეთში ყოფნის ბედნიერ პერიოდთან, ყმაწვილობასთან ასოცირდება და/ან რუსული ენის გავლენა აისახება მათ ენობრივ ქცევაზეც.

ამრიგად, ჩვენს რესპონდენტთა მონათხრობი კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ რუსული ენის განათლების ენად და ლინგვა ფრანკად გამოყენებამ მნიშვნელოვანწილად შეასუსტა აფხაზური ენის ფუნქციონირების სფეროები. უფრო მეტიც, დროთა განმავლობაში რუსულმა ენამ საგარეო სივრციდან საოჯახო სივრცეში გადაინაცვლა და იქაც შეავიწროვა აფხაზური ენა.

3. დევნილობამდე არსებული ენობრივი სიტუაცია აფხაზეთში:

ი.ო.: „მამაჩემი და დედაჩემი რომ სწავლობდნენ, იყო 30-იანი წლები, როცა ქართული შემოიტანეს¹¹, რუსული და აფხაზური მოსპეს¹². დედაჩემი მეშვიდე კლასში იყო, მამაჩემი იყო მეცხრეში. დედაჩემმა და დეიდაჩემმა იცოდნენ ასოები ქართულად და ლაპარაკი რაღაც დონეზე. სიმართლე უნდა ითქვას, მასწავლებლები არ იყვნენ ჩამოყვანილები, ქართული ვინც იცოდა და ვინც იცოდა წერა-კითხვა, ისინი ასწავლიდნენ, თორემ ამდენი მასწავლებლები სად იყვნენ. დედაჩემმა მეცხრე კლასიდან გამოვედიო, ვერ გავუძელიო¹³. წერა-კითხვა ისწავლა, რუსულადაც იცოდა და ქართულადაც. დეიდაჩემმა კი დაამთავრა იმიტომ, რომ ის უფრო პატარა იყო. დაამთავრა მეათე კლასი, მერე ჩააბარა, საბუღალტრო დაამთავრა სოხუმში, მგონი რუსულად ისწავლა. იმ დროს რუსულად მიმდინარეობდა ბუგალტერია. ეს იყო დაახლოებით 1948-1949 წლები. მაღალ კლასებში ვინც იყო, იმათ გაუჭირდა ძალიან და იმათმა დაანებეს თავი, მაშინ სკოლაში სექტორები არ იყო.

ჩემ დროს, 60-იან წლებში იყო ქართული, აფხაზური, რუსული და სომხური სკოლა. სომხური სკოლა ცალკე იყო. უმეტესად იყო აფხაზური და რუსული სექტორები. ქართული და სომხური სკოლები ცალ-ცალკე იყო. სოფლებში იყო მარტო აფხაზური სკოლები, აფხაზური ერქვა, მერე რუსულად ასწავლიდნენ. ჩვენ ქალაქში, გუდაუთაში ოთხი სკოლა იყო: პირველი და მეორე სკოლები იყო რუსული და აფხაზური სკოლები. სომხური მერე შემოიტანეს, მესამე სკოლა იყო ქართული.

ჩემი სიძის ბებია-ბაბუა ცხოვრობდნენ სოფელში, აბგარხუქში, სიძე ქალაქში ცხოვრობდა. მისმა ნათესავებმა (აფხაზებმა - ს. ჭ.) იცოდნენ ქართული. ქართველებმა იცოდნენ აფხაზური და აფხაზებმა იცოდნენ ქართული, მეგრულს არ ვგულისხმობ, ქართული იცოდნენ. მეგრული იყო ოჩამჩირის და გალის რაიონში, იქ რუსული იმდენად არ იყო. რაჭველებმა და სვანებმა შემოიტანეს ქართული, მანამდე იყო რუსული და აფხაზური.

მახსოვს, 60-70-იან წლებში რუსულად დავიწყეთ ყველაფერი, უფრო მეტად 70-იან წლებში. ნელ-ნელა სამსახურები რუსული, სწავლა რუსული, წარმოება

---

¹¹ რესპონდენტი გულისხმობს მე-20 საუკუნის 40-იანი წლების მეორე ნახევარს, როცა აფხაზურ სკოლებში მე-4 კლასის ზემოთ სწავლების ენად რუსულს ჩაენაცვლა ქართული ენა.

¹² რესპონდენტი ცდება: **აფხაზური ენის სწავლება იმ პერიოდში არ შეწყვეტილა, იგი ისევ იმ დოზით ისწავლებოდა, როგორც ადრე**, მხოლოდ რუსული ენის ადგილი დაიკავა ქართულმა.

¹³ როცა მე-4 კლასის ზემოთ რუსულს ქართული ჩაენაცვლა, ამან **სწავლა გაუძნელა უფროსკლასელებს: მათ უცებ მოუხდათ სწავლა მანამდე მოსწავლეთა უმრავლესობისათვის სრულიად უცნობ, ზოგისთვის კი ნაკლებად ნაცნობ ქართულ ენაზე**. ამის გამო ფსიქოლოგიური ბარიერი გაჩნდა. ობიექტურად რომ ვთქვათ, სწავლების ენის ცვლა არ უნდა მომხდარიყო მკვეთრად, გარდამავალი პერიოდის გარეშე. უმჯობესი იქნებოდა მოსწავლეებისათვის დედაენაზე სრული განათლების მიცემა, ან, თუ ეს არ ხერხდებოდა (და ეს ასეც იყო!), სწავლების ენად ქართული უნდა შემოღებულიყო ეტაპობრივად, რუსულად სწავლების დაწყებითი კლასებიდან მიღვევად რეჟიმში გადაყვანის გზით.

რუსული, ლაპარაკი რუსული, კრება რუსული, ყველაფერი რუსულად იყო. მე სოფელში გავიზარდე და სულ აფხაზურად ვლაპარაკობდი ბიძაშვილებთან. ჩვენ გვქონდა დიდი სტადიონივით ეზო, იქ ბიძა ცხოვრობდა, მეორე ბიძა ცხოვრობდა და მათი შვილები აფხაზურად ვლაპარაკობდით“.

შ.ფ.: „ყველაზე მეტად აფხაზური იცოდნენ გუდაუთასა და გაგრაში, ოჩამჩირეშიც იცოდნენ, მაგრამ აფხაზურთან ერთად მეგრულიც იცოდნენ. ოჩამჩირელებს და გუდაუთელებს სხვადასხვანაირი აქცენტი აქვთ, ამას უცებ მიხვდები. ოჩამჩირელები უმატებენ: ქო, დო, შურთ¹⁴... მეგრული სიტყვები არის აფხაზურში. არის ისეთი სიტყვები, რომლებიც აფხაზურად არ ითარგმნება. ასეთი სიტყვები ქართულშიცაა. ადრე მაგაზინ-ს ვამბობდით და ა-ს ვუმატებდით. ქართული და მეგრული სიტყვები უფრო მეტია აფხაზურში, ვიდრე რუსული. რუსული სიტყვები, რომლებიც აფხაზურად არ ითარგმნება, ასეთები არაა.

აფხაზურის გარდა, აფხაზებმა იცოდნენ რუსული. ქართული საერთოდ არ იცოდნენ. იყო თაობა 1938-1939 წლებში ვინც იყვნენ, რომელიღაც წელს, 1949 თუ 1951 წელს, ზუსტად არ ვიცი, დახურეს¹⁵ ყველა აფხაზური სკოლა და სწავლება დაიწყო მხოლოდ ქართულ ენაზე. მოვიდნენ ახალი მასწავლებლები და ბავშვები, რომლებსაც არაფერი გაეგებოდათ ქართულად, სწავლა დაიწყეს ქართულად. ეს გრძელდებოდა დაახლოებით ორი-სამი წელი და მაშინ ბავშვებმა ისწავლეს ქართული. ამ თაობიდან იყვნენ ჩემი ბიძაშვილი და მისი მეუღლე, ისინი საუბრობდნენ ქართულად. მერე სტალინის სიკვდილის შემდეგ ეს შეცვალეს და მერე ისევ გაჩნდა აფხაზური და რუსული სკოლები. ქართულ ენაზე აფხაზურ სკოლებში სწავლების გადაყვანა არ ვიცი, ვინ გააკეთა, რა თქმა უნდა, ეს თბილისიდან მოდიოდა¹⁶. ადგილობრივი ხელისუფლება ამას ვერ გააკეთებდა, მათ გააკეთეს ის, რაც უბრძანეს.

სოხუმში რუსულად ლაპარაკი იყო მიღებული. ჩვენი დიდი ცნობილი მსახიობები: ლეილა აბაშიძე, მედეა ჩახავა... ისინი თუ სადმე შეიკრიბებოდნენ, მხოლოდ რუსულად ლაპარაკობდნენ. რუსული იყო საურთიერთობო ენა. გუდაუთელმა აფხაზებმა არ იცოდნენ ქართული, ოჩამჩირელებმა და გალში მცხოვრებებმა იცოდნენ. მე მეგრული შესანიშნავად მესმის, მაგრამ ლაპარაკი არ შემიძლია. ქართველებმაც არ იცოდნენ აფხაზური.

---

¹⁴ დასახელებული სიტყვები მეგრულია: ქო „დიახ“, დო „და“ (კავშირი), შურთ „სრულებით, სრულიად, საერთოდ“.

¹⁵ სინამდვილეში, როგორც წინა კომენტარებშიც აღვნიშნეთ, აფხაზური სკოლები არ დახურულა, არც აფხაზური ენისა და ლიტერატურის სწავლება გაუქმებულა (იხ. ზემოთ).

¹⁶ რეალურად ეს იყო მთელ საბჭოთა კავშირში მიმდინარე ტოტალური პროცესის ნაწილი: უმცირესობათა კომპაქტური დასახლების ზონებში მოქმედი ე.წ. ეროვნული სკოლების მაღალ კლასებში სწავლება გადაჰყავდათ შესაბამისი მოკავშირე რესპუბლიკების (სსრ-ების) ენებზე. ასე ხდებოდა სომხეთშიც, აზერბაიჯანშიც, უზბეკეთშიც...

როცა ერთად ცხოვრობდნენ ქართველები და აფხაზები ერთმანეთის ენა უნდა სცოდნოდათ. ქართულ ენაზე რომ ყოფილიყო ურთიერთობა, როგორც რუსულ ენაზე იყო, ყველას ეცოდინებოდა ქართული. მე რომ ვსწავლობდი, რუსული იცოდა ყველამ, უფროსებმაც და ბავშვებმაც. დღეს ოცდახუთი-ოცდაათი წლის ადამიანებმა არ იციან რუსული. ეს თქვენთვის რთული გასაგებია. მაშინ ყველამ სრულყოფილად იცოდა რუსული იმიტომ, რომ საურთიერთობო ენა იყო. ქართული რომ ყოფილიყო საურთიერთობო ენა, ქართული ეცოდინებოდათ. აფხაზები, რომლებიც ახლა თბილისში ცხოვრობენ, ისინი ყველა ქართულად საუბრობენ.

მეოთხე კლასის შემდეგ აფხაზურ სკოლებში ქართულ ენაზე რომ გაგრძელებულიყო სწავლება, ეს აფხაზებში პროტესტს გამოიწვევდა, რადგან ქართული არ იყო საურთიერთობო ენა. რუსულად იწერებოდა ყველაფერი, დოკუმენტაცია რუსული იყო. შესაძლებელია ეს რუსეთის და საბჭოთა კავშირის გავლენა იყო, მე ამაში გეთანხმებით, მაგრამ მაშინ ასე იყო. რატომ მარტო აფხაზეთში, საქართველოში ჩვენ ქართულად ვწერდით? მჟავანაძე პარტიულ სხდომებს რომ მართავდა, ძველ კადრებს, თუ იპოვით, იქ ყველაფერი რუსულადაა. როცა ყველაფერი ქართულზე გადაიყვანეს მე გამიკვირდა, მაგრამ დროთა განმავლობაში დალაგდა.

აფხაზური თეატრი იყო ძალიან პოპულარული. მინადორა ზუხბა - ცნობილი მსახიობი, კოლონია¹⁷, შარახ ფაჩალია, კასლანძია¹⁸. ვიოლეტა მარლანია (ახლაც ცოცხალია). ისინი დგამდნენ ისეთ სპექტაკლებს, როგორიცაა „ოტელო“, „მედეა“... ჩემი ბავშვობიდან მახსოვს. ახლა არ ვიცი, როგორი თეატრი აქვთ, მაგრამ კომუნისტების დროს აფხაზური თეატრი იყო ერთ-ერთი წამყვანი თეატრი საქართველოში. როცა ჩვენ აქ გვყავდა ხორავა¹⁹, ისინი იყვნენ მეგობრები, მათ აქვთ ბევრი ფოტო.

სიმღერის სახელმწიფო ანსამბლის ხელმძღვანელი იყო **ციმაკურიძე²⁰**, ძალიან ცნობილი კაცი. ცეკვის ანსამბლიც იყო შესანიშნავი, იყო ანსამბლი „შარათინი“ **ედიკ ბეზიას** ხელმძღვანელობით. მერე მოქმედებდა ანსამბლი „კაკვასია“. ამ ანსამბლს ხელმძღვანელობდა **კანდიდ თარბა**, ის ცეკვავდა სუხიშვილებში. **ედიკ ბეზიამ** დაამთავრა საბალეტო სკოლა მოსკოვში, დღემდე

---

¹⁷ იგულისხმება ცნობილი აფხაზი მსახიობი, აფხაზეთის ასსრ და საქართველოს სსრ სახალხო არტისტი **ეთერ კოლონია**.

¹⁸ იგულისხმება ცნობილი აფხაზი მსახიობი, აფხაზეთის ასსრ და საქართველოს სსრ სახალხო არტისტი **ლევარსა კასლანძია**.

¹⁹ ქართველი მსახიობი, სსრკ სახალხო არტისტი **აკაკი ხორავა**.

²⁰ **იოსებ ციმაკურიძე** - 1950-1961 წლებში იყო აფხაზეთის ასსრ სიმღერისა და ცეკვის ანსამბლის მთავარი ქორეოგრაფი.

მოქმედებს ეს ანსამბლი. „პრევენაია სიმღერა“²¹ სიმღერა ქართული სურათია, სოხუმში გადაიღეს. ომი დამთავრდა და რომელიღაც სკოლაში, ეს სკოლა საავადმყოფოსთან იყო და იქ ცეკვავდნენ ქართულს **ჟორა გუბლია** და **ვენერა**, გვარი არ მახსოვს. მისი მეუღლე იყო **გივი ჩახავა**, ცნობილი ბალეტმეისტერი ჩვენთან. მაშინ რაც იყო, ყველაფერი იყო შესანიშნავი.

ჟურნალი არ ვიცი, მაგრამ იყო [გაზეთი] „**აფსნი ყაფში**“ („წითელი აფხაზეთი“). სახლში აფხაზური წიგნები მქონდა, **ისკანდერ**²², ის მთლად აფხაზი არაა, მაგრამ აფხაზად თვლიან. „**გაზაფხული საკენში**“²³, **დიმიტრი გულია**, **ბაგრატ შინკუბა**, **ივან პაპასკირი**, **ლაკერბაია**, **ლასურია**²⁴, **კოლონია ივა**. ახლა ბევრად მეტნი არიან“.

ლ.ა.: „ჩემს ოჯახში ქართული ესმოდა ბიძაჩემს. იმიტომ, რომ მას რაღაც განათლება ჰქონდა თბილისში მიღებული. მამაჩემს შეეძლო წაკითხვა და ერთი-ორი სიტყვის თქმა, თუ ნაცნობი შეხვდებოდა. შეეძლო, წინადადების შინაარსი გაეგო. ეს რატომ? იმიტომ, რომ მაშინ, როცა დაიხურა აფხაზური სკოლები, მამაჩემი სკოლის მოსწავლე იყო. მამაჩემი იყო 1935 წელს დაბადებული. აფხაზურ სკოლაში სწავლობდა და ყვებოდა, რომ სექტემბერში რომ მოვედითო, სხვა პედაგოგები დაგვხვდნენო და აბსოლუტურად უცხო ენაზე (იგულისხმება ქართული ენა - ს. ჭ.) მოგვიწია სწავლის გაგრძელებაო. წერა-კითხვა იცოდა, ასოებს ცნობდა ქართულს, მაგრამ რას კითხულობდა, ვერ ხვდებოდა. მერე, მე მგონი, აკრძალული იყო მათი რუსულ სკოლაში გადასვლა და მოუწია რაიონში წასვლა და სკოლის იქ გაგრძელება. ბებიაჩემის შვილებს, ექვსივეს უმაღლესი განათლება ჰქონდათ მიღებული.“

სოხუმში ჩვენი სახლი ითვლებოდა ხელოვანთა სახლად. ჩვენ გვყავდა მოქანდაკე და ქორეოგრაფი მეზობლები, მსახიობი **ფლორა შედანია...** კომპოზიტორი **მამია ბერიკაშვილი** ჩვენი კარის მეზობელი იყო. არაჩვეულებრივი სამეზობლო გვყავდა. ორი აფხაზური ოჯახი ვიყავით მაგ სახლში, ერთი რუსების და ერთი სომხების ოჯახებიც, დანარჩენი ქართველები იყვნენ. ინტერნაციონალური ეზო გვქონდა და მინდა გითხრათ, რომ ძალიან მეგობრული სამეზობლო გვყავდა. საურთიერთობო ენა იყო რუსული. თუ ვიცოდი, რომ ადამიანი ქართველია, მე ვსაუბრობდი ქართულად, მაგრამ სოხუმელები

²¹ გაურკვეველია, რა იგულისხმება.

²² **ფაზილ ისკანდერი** - მამით სპარსელი და დედით აფხაზი საბჭოთა მწერალი.

²³ გიორგი გულიას მოთხრობა, რომლის მიხედვითაც რეჟისორმა ნ. სანიშვილმა 1950 წელს გადაიღო მხატვრული ფილმი.

²⁴ იგულისხმებიან აფხაზი მწერლები **მიხა ლაკრბა (ლაკერბაია)** და „ვეფხისტყაოსნის“ აფხაზურად მთარგმნელი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო პრემიის ლაურეატი **მუშნი ლასურია**.

ქართულად იწყებდნენ ლაპარაკს და მერე გადადიოდნენ ან მეგრულზე, ან რუსულზე. აფხაზებთან, რა თქმა უნდა, რუსული იყო საურთიერთობო ენა.

თუ აფხაზი იყო ოჩამჩირელი, შეიძლება ცოდნოდა მეგრული იმიტომ, რომ ბებიაჩემს ჰყავდა მდგმური გოგო, რომელიც სწავლობდა ქორეოგრაფიულ ტექნიკუმში, მან იცოდა აფხაზური და წყალივით იცოდა მეგრული, მე ესეთი მეგრული არ ვიცი. ჩემი დაკვირვებით, რაც მე მახსენდება, ძირითადად, სოხუმში მაინც რუსული იყო საკომუნიკაციო ენა და აფხაზებზე რუსულად უფრო საუბრობდნენ.

ემერაში მხოლოდ აფხაზები ცხოვრობდნენ, ერთი ოჯახი იყო შერეული, ანუ ცოლი ქართველი და ქმარი - აფხაზი. იმ ქართველმა ცოლმა ისე კარგად იცოდა აფხაზური, რომ კომუნიკაცია აფხაზურად იყო, შვილებმაც იცოდნენ. ერთი იყო ლაზების ოჯახი, მაგრამ ისინი თავის თავს ეძახდნენ თურქებს, მაგრამ მე ვიცი, რომ ლაზები არიან, მაგრამ სოფელში მათ ეძახდნენ თურქებს“.

ი.კ.: „სოფელში მხოლოდ აფხაზურად ვლაპარაკობდით. სოფელში (ღვადაში - ს. ჭ.) ცხოვრობდნენ მალაზონია, კერხელია, კუტკაია²⁵, მატუა, კვაშილავა, ქუჩბერია, ჟიბა, სარდია და ერთი ოჯახი იყო ხაჩიანი - აფხაზი ოჯახი. ქართველები არ იყვნენ სოფელში. ეს იყო სუფთა აფხაზური სოფელი, იქ არ იყო შერეული სხვა ნაციები.

კოჩარაში, ჩემს წინ სოფელი იყო, მე სადაც გავთხოვდი, იქ ცხოვრობდნენ ქართველები, აფხაზები, მაგრამ ცოტა ნაკლებად აფხაზები იყვნენ და ისინები უკვე ლაპარაკობდი ქართული ენაზე, მეგრული-ქართულ ენაზე. ნუ შტო პალუჩაეტსია: მენშესტვო პაჩენაეტსია ბოლშესტვო. ტო ბოლე ბილა იაზიკოვ, ანი გავარილი ნა ტომ იაზიკე²⁶.

აი, ბავშვობაში მამაჩემი შკოლაში რო წავიდა, სწავლობდა ქართულ ენას და ლიტერატურას. მამაჩემის ტოლები ვინც არიან, ისინები დღემდე იციან ქართული ლაპარაკი, მერე 1958 წლის ეს ქართული ენა გააუქმეს და დატოვეს მარტო აფხაზური ენა და რუსული ენა.

ოჩამჩირეს რაიონში სოფელის მაცხოვრებელი ისინი უფრო მეტი აფხაზურად იცოდნენ. ვ გორადე პატამუ ჩტო პალუჩალას... ნა ეტოი ულიცე ტი ტოლკა ადნა ნე ჟივიომ. პრავილა ტამ დრუგიე ტოჟე. ტი უჟე ზნაკომიმ სა სვაიმი დრუზიამი, პადრუგამი, პადრუჟკამი. ქტო-ტა რუსკაია, ქტო-ტა არმიანკა, ქტო-ტა

---

²⁵ აქ რაღაც შეცდომაა.

²⁶ „მაშ, რა გამოდის: უმცირესობა ემორჩილება უმრავლესობას. რომელი ენაც იყო მეტი, ისინი იმ ენაზე ლაპარაკობდნენ“.

გრიჩანკა, ქტო-ტა აფხაზკა ი პრიხადილას ნა რუსკამ იაზიკე...²⁷ სახლში ისინები აფხაზურად ლაპარაკობენ, მაგრამ რო გამოდიან უკვე გარეთ, უკვე ირევა იქ ეს. იმიტომ, რო მე გამოვედი, შენ გამოვედი, ამას გამოვიდა, ის სომეხია, შენ რუსია, მე აფხაზია, ის მეგრელია და პრიხოდისა ნა ადნომ იაზიკე გავარიტ²⁸.

„ჩემი დროინდელი იყო უკვე ტელევიდენია²⁹. პირველი წამყვანი იყო, ის რო დაიწყო, ემა ადლეიბა დიქტორ, ანა ოჩენ დოლგო ვრემია რაბოტალა ნა კანალი რადიო, ტელევიდენია³⁰, ყველაფერი იყო. იმ დროს „ტელევიდენია“ იყო კვირაში სამჯერ, მგონი, ოთხჯერ, გამოდიოდა ორი საათი. ხო, ოთხჯერ იყო: პონედელნიკ, ვტორნიკ, სრედა, ჩეტვერგ³¹. მარა ორი-ორი საათის მეტის უფლებას არ აძლევდა თბილისი, ატსუდა ჟე ბილო ვოტ ეტო, ბაშნია, ჩტო ანმა, ანტენა ჩტო ბილო, ტო დავალ ტო ეტი დვა ჩასა. თბილისი რაზრემალა აბხაზკამ კაჟდი ვეჩერ დვა ჩასა ნა აბხაზკომ იაზიკე ჩტო-ტა ანი პრავადილი. რადიოზე ქართულად, აფხაზურად, რუსულად. რადიოვემანიე ნა ვსეხ იაზიკახ“.³²

იყო აბხაზსკი გასუდარსტვენი დრამატიჩესკი ტეატრ იმენი ჭანბა. ი ბილ იშო გრუზინსკი ტეატრ შოტა რუსტაველი. ოჩენ ინტერესნი ტეატრ ბილ. ტუდა პასიშალას ია სა სვაეი დვაიუროდნოი სესტროი³³, დეიდაშვილი მყავდა ერთი ქართველი, გურული, მათითაშვილი გვარი. მი სნეი ეტატ, ვ ტეატრ ჩასტა ხადილი. ია ისტეტსვენა ნა გრუზინსკი იაზიკ ნე სლიშალა, ტამ ბილა ნაუშნიკი, პერეგოდილი, სინხრონ ბილ. იშიო,³⁴ დედიდაშვილები კილო აფხაზები იყვენ გუდაუთიდან არგუნ, ბილ იზ კვიტოული³⁵. სოხუმში ცხოვრობდნენ კასლანძიები...

²⁷ „ქალაქში იმიტომ გამოდიოდა [ასე]... ამ ქუჩაზე შენ მარტო არ ცხოვრობ. აქ სხვა წესებია ასევე. შენ უკვე ეცნობი საკუთარ მეგობრებს, დაქალებს, დაქალებს. ვიღაც რუსია, ვიღაც - სომეხი, ვიღაც - ბერძენი, ვიღაც - აფხაზი და გიწევდა რუსულად [ლაპარაკი]“.

²⁸ „გიწევს რუსულ ენაზე ლაპარაკი“.

²⁹ ტელევიზია.

³⁰ „ის ძალიან დიდხანს მუშაობდა რადიოს, ტელევიზიის არხებზე“.

³¹ „ორშაბათი, სამშაბათი, ოთხშაბათი, ხუთშაბათი“.

³² „აქედან ხომ იყო ის, ანმა, რომ ანმა, ანტენა [ამ 2 სიტყვას ქართულად ამბობს], რომ იყო. ის აძლევდა იმ ორ საათს. თბილისი ნებას აძლევდა აფხაზებს, რომ ყოველ სადამოს აფხაზურ ენაზე ორ საათს გადაეცათ რამე რადიოზე ქართულად, აფხაზურად, რუსულად [ამ 3 სიტყვას ქართულად ამბობს], რადიომალწყებლობა ყველა ენაზე“. აქ რესპონდენტს ზუსტად არ მოჰყავს ფაქტები: **სინამდვილეში 1978 წლიდან, როცა შეიქმნა აფხაზეთის ტელევიზია, გადაცემები მუდამ გადიოდა მხოლოდ ორ ენაზე: აფხაზურად და რუსულად, ქართული სატელევიზიო გადაცემები არასოდეს არსებულა**. ასეა ამჟამადაც. გარდა ამისა, აფხაზეთის ტელევიზიის გადაცემები გადიოდა იმ სიხშირეზე, რომელზეც თბილისიდან გადაიცემოდა ტელეგადაცემები, რაც იმას იწვევდა, რომ აფხაზეთში მოსახლე ქართველებს აფხაზეთის ტელევიზიის გადაცემის ეთერში გაშვების დროს არ ჰქონდათ შესაძლებლობა ენახათ დედაენაზე ტელეგადაცემები.

³³ „იყო ჭანბას სახელობის აფხაზური სახელმწიფო დრამატული თეატრი. იყო ასევე შოთა რუსთაველის ქართული თეატრი. ძალიან საინტერესო თეატრი იყო. იქ დავდიოდი მე ჩემს დეიდაშვილთან ერთად“.

³⁴ „ჩვენ ის... მასთან ერთად თეატრში ხშირად დავდიოდი. მე, ბუნებრივია, ქართული არ მესმოდა. იქ ყურსაცვამები იყო, თარგმნიდნენ, სინქრონი იყო. კიდევ...“

³⁵ „კვიტოულიდან იყო“.

სწინი ია აბხაზსკომ ტეატრ ხადილა³⁶. ვის უნდა, იმასთვის იტარგმნებოდა. მესამე ქართველი დეიდაშვილიც რო დადიოდა, იეი ჟე ნადა³⁷...”

ჩვენ პერიოდის, მე როცა გაიზრდებიან პერიოდში, აკრძალული იყო ეკლესიაში შესვლა, მარა ჩემი დეიდაშვილის ბებია ძან მორწმუნე ქალი იყო. ანა ვსეგდა სტარალა, ჩტო ნას ეკლესიუ ზავისტი³⁸ ამ დეიდაშვილთან მეც. მონათლული არ ვიყავი, მარა შევიდოდი. მე ცოტა მოგვიანებით, მერე მომნათლეს და მახსოვს რო, ამ სოხუმის ეკლესიაში რო შევიდოდი და ლოცვა იმ დროს მესმოდა ქართულად და რუსულად. მერე, აი, ომის დაწყებამდე, დაიწყეს აფხაზურად ლოცვების კითხვა. ნუ ტოლკა სფორმირავალას ვოტ ეტა, ცირკოვნაე აბსლუჟივანიე ნა აბხაზსკამ იაზიკე, ჩტო ბილო გდეტა ტამ ვ კანცე ვასემდესიატიხ გადუ, ვ ნაჩალე დევიანოსტიხ გოდოვ. ა შას უჟე ტამ, ვ კომანსკომ მონასტირე, ვ ცერკვე ტამ მოი ბლიზკი, ოჩენ ბლიზკი ჩელავეკ რაბოტაეტ. ვსიო ეტო აბსლუჟივაეტ ეტატ ცერკოვ. კიუტი უ ფამილია ეგნატი ი ონ „ლოცვა“ ჩიტაეტ ნა აბხაზსკომ იაზიკე³⁹.

ჩვენ ბავშვობაში შკოლაში ვსწავლობდით „აბამძე“ ნაზივალას⁴⁰, „გამზრდელი“ [იგულისხმება აკაკი წერეთლის პოემა „გამზრდელის“ დიმიტრი გულიასეული აფხაზური თარგმანი - ს. ჭ.]. ეტა ვ პროგრამმუ ვხადილა, ვ უჩებნიკი⁴¹. მოიცა მე უნდა გავახსენო, როგორ ყველაფერი დამავიწყდა, „სურამსკაია კრეპოსტ“ - „სურამის ციხე“. ეტო უჩილი მი⁴², შოთა რუსთაველის წიგნი „ვეფხისტყაოსანის“ აფხაზურ ენაში ვსწავლობდით ჩვენ მთლიანად.

ძველი მწერალეები დიმიტრი გულია, ალექსი გოგუა, შალოდია ადჟინდჟალ, შოთა ჩკადუა, ჯენია, მუშნი პაპასკირი, ივანე პაპასკირი, პლატონ ბებია, ვინ დაგისახელო, ისინების, კავო ია ტიბე პერესჩიტალა, ია ი უჟე ნაჩიტანა, იმეიუ იხნი პრაიზვედენია⁴³. ხო, წაკითხულეები მაქვს თითო-თითო რომანი მაინც, თითო-თითო პოვესტი მაინც, იმიტომ ვიცნობ, თორე ახლანდელი რა, 30 წლის განმავლობაში ვინმე თუ გამოვიდა პოეტი ან პისატელი, არცერთი არ ვიცი. აფხაზური წიგნები მაქვს სახლში. ბავშვობაში გამოდიოდა „ამცაბზი“ მახსოვს, ეტა ბილ დეტსკი ჟურნალ⁴⁴. „ალაშარა“, „აფსნი ყაფშ“, „კამუნიზმ [ახ]“ ნა აბხაზსკომ

³⁶ “მასთან ერთად აფხაზურ თეატრში დავდიოდი”.

³⁷ “მასაც უნდოდა”.

³⁸ “ის მუდამ ცდილობდა, რომ ჩვენ ეკლესიაში შევეყვანეთ”.

³⁹ “ახლახან ჩამოყალიბდა აი ეს, საეკლესიო მსახურება აფხაზურ ენაზე, რაც მოხდა სადღაც ოთხმოციანების ბოლოს, ოთხმოცდაათიანი წლების დასაწყისში. ახლა კი იქ, კამანის მონასტერში, ეკლესიაში ჩემი ახლობელი, ძალიან ახლობელი ადამიანი მუშაობს. ყველაფერს ემსახურება ეს მონასტერი. კიუტი არის გვარი, იგნატი და ის ლოცვას [ლოცვა სიტყვას ქართულად] კითხულობს აფხაზურ ენაზე.

⁴⁰ ერქვა.

⁴¹ ეს პროგრამაში შედიოდა, სახელმძღვანელოებში.

⁴² ამას ვსწავლობდით ჩვენ.

⁴³ “ვინც მე ჩამოვთვალე, მე წაკითხული მაქვს, მომეპოვება მათი ნაწარმოებები”.

⁴⁴ “ეს საბავშვო ჟურნალი იყო”.

იაზიკე - კატორიე ვიხადილი⁴⁵. მე მქონდა აქ მოტანილი, ჩემი ბავშვების პატარები იყვნენ და მინდოდა, რო ვასწავლო და ამას რო წაუკითხო ჩემს ბავშვებს, დიდი წიგნი იყო „ვეფხისტყაოსანის“ აფხაზური, თავისი ილუსტრირებით, ისეთი კაი წიგნი იყო და მომიპარა კორპუსში“.

როგორც ვხედავთ, ოთხივე რესპონდენტი იხსენებს 40-50-იან წლებში აფხაზური სკოლების მაღალ კლასებში სწავლების ენად ქართულის შემოღების ისტორიას. ამ ფაქტიდან რამდენიმე პრობლემას გამოყოფენ:

1. მაღალი კლასის მოსწავლეებს გაუჭირდათ მათთვის უცნობი ქართული ენის დაუფლება და ზოგნი იძულებულნი გახდნენ სწავლა მიეტოვებინათ;

2. აფხაზ მოსწავლეებს გაუძნელდათ რუსულ ენაზე სწავლის შედეგად, რადგან ეს ენა მათთვის უკვე მთავარ, პრესტიჟულ და ინტერეთნიკური ურთიერთობის ენად იყო გადაქცეული;

3. აფხაზ ბავშვებს ქართულს არაკვალიფიცირებული მასწავლებლები ასწავლიდნენ.

ამკარაა, რომ სკოლებში სწავლების ენის გამოცვლას აფხაზებში დიდი უკმაყოფილება გამოუწვევია და, როგორც ვხედავთ, ეს დამოკიდებულება გრძელდება დღემდე, ვინაიდან სხვადასხვა თაობის ადამიანები საუბრისას საყვედურნარევი ინტონაციით, აუცილებლად აღნიშნავენ ამ ამბავს და ამას აფხაზთა ეთნიკური და ენობრივი უფლებების შეზღუდვად მიიჩნევენ. რა თქმა უნდა, მათთვის სრულიად უცნობია, რომ ეს აქცია არც თბილისში დაგეგმილა და არც სოხუმში და იყო საერთო საბჭოური პოლიტიკის პროვოკაციული პროცესის ნაწილი.

ეს აქცია იმდენად მტკივნეული აღმოჩნდა, რომ აფხაზთა თაობებს დაავიწყა უარესი ფაქტი: მათი დედაენა შეზღუდულად ისწავლებოდა მაღალ კლასებში სწავლების ენად ქართულის შემოღებამდეც და ამ ენის ადგილას კვლავ რუსულის დაწესების შემდგომაც და ასე გრძელდება დღემდე, როცა ვითომდა დამოუკიდებელ აფხაზეთში აფხაზურ ენაზე სკოლებში კვლავაც მხოლოდ აფხაზური ენა და აფხაზური ლიტერატურა ისწავლება, ხოლო ყველა სხვა დისციპლინას ისევ და ისევ რუსულად ასწავლიან, რაც ანგრევს აფხაზთა ენობრივ თვითშეგნებას და აქედან გამომდინარე ეთნიკურ იდენტობასაც სერიოზულად უთხრის ძირს. ზემოთ თქმული იმას ნიშნავს, რომ აფხაზურ საზოგადოებაში ტრაფარეტულად იქცა რეალობისადმი მცდარი დამოკიდებულება და აირია ორიენტირები. როგორც იტყვიან, „საწუხ არს ესე!!!“

---

⁴⁵ “რაც აფხაზურ ენაზე გამოდიოდა“.

ინტერვიუს დროს აფხაზი ქალბატონები დევნილობამდე აფხაზეთში აფხაზური ენის მდგომარეობის შესახებ მსჯელობისას გამოყოფენ სამ თავისებურებას. კერძოდ, მათი აზრით:

1. გუდაუთის აფხაზები უმეტესად მხოლოდ აფხაზურად საუბრობდნენ, რუსულ ენას ისინი სწავლობდნენ სკოლაში, ხოლო იშვიათად იცოდნენ ქართული, ან მეგრული.

2. ოჩამჩირელმა და გალელმა აფხაზებმა, ძირითადად, აფხაზურთან ერთად თითქმის თანაბარ დონეზე იცოდნენ რუსული და მეგრული, ზოგიერთ შემთხვევაში ქართულიც (ქართული აფხაზეთში დასახლებული რაჭველებისა და სვანებისგან ისწავლეს).

3. სოხუმში მცხოვრებმა აფხაზებმა ნაკლებად იცოდნენ აფხაზური და ასევე ნაკლებად საუბრობდნენ მშობლიურ ენაზე, მათი მთავარი ენა იყო რუსული.

ინტერვიუების დროს არც ერთ აფხაზ ქალბატონს არ აღუნიშნავს, რომ ქართველებსა და აფხაზებს ენობრივი ბარიერის გამო ურთიერთობებში ჰქონდათ პრობლემები, ვინაიდან ისინი ერთმანეთთან უმეტესად რუსულად, ამასთანავე, მეგრულად ან ქართულად საუბრობდნენ. ცალკეულ შემთხვევებში, შერეული ოჯახის ქართველმა წევრებმაც იცოდნენ აფხაზური ენა. მიუხედავად ამისა, რესპონდენტების აზრით, სასურველი იყო აფხაზურ სკოლებში აფხაზ მოსწავლეებს ესწავლათ ქართული ენა, როგორც ერთ-ერთი საგანი და პირიქითაც, ქართველ მოსწავლეებს ესწავლათ აფხაზური ენა. ისინი ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ იმ პერიოდში ქართველებსა და აფხაზებს შორის, ასევე აფხაზეთში მცხოვრებ სხვა ეთნოსების წარმომადგენლებს შორის მეგობრული, ნათესაური და კეთილმეზობლური ურთიერთობები არსებობდა. აქ აშკარაა იდეალიზების ტენდენციები, ვინაიდან წარსულიდან ჩვენი რესპონდენტები მაინც კარგს მომენტებს ანიჭებენ უპირატესობას: ბავშვობისა და ახალგაზრდობის წარსული ბუნებრივად ასოცირდება მხოლოდ კარგთან.

რესპონდენტების ინფორმაციით, რუსული ენის ფართოდ გამოყენება 60-70-იანი წლებიდან დაიწყო, რაც სინამდვილეს ნაწილობრივ შეეფერება. რეალურად რუსული ენის პოზიციები აფხაზთა შორის კვლავ გამყარდა 50-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, ხოლო 60-70-იან წლებში ამ პროცესმა უკვე მწვერვალს მიაღწია. 60-იანი წლებიდან საქმისწარმოების, ოფიციალური შეხვედრებისა და პოლიტიკოსთა გამოსვლების ენად რუსულის გამოყენებამ კიდევ უფრო გააძლიერა რუსული ენის პოზიციები და მისი უფართოესად გამოყენების შესაძლებლობები.

4. თანამედროვე აფხაზური ენის შესახებ:

ი.ო.: „ახლა იქ ჩვენ თაობას შერჩა აფხაზური უფრო მეტად. ეხლა თვითონაც დაინახეს, რომ ენას კარგავენ. მე ახლახან წავიკითხე, განათლების მინისტრმა გადმოსცა ეგეთი ბრძანება, აფხაზებს არააფხაზურ სკოლებში მისვლა აუკრძალა. მერე თქვეს, რომ ეს ადამიანების უფლებების დარღვევა იყო. მერე ანქვაბიმ ეს ბრძანება გააბათილა, არ არის სწორიო. ძან ბევრი ხედავს, რომ ენას კარგავენ. ყველაფერს წერენ რუსულად. მე ვწერ სუყოველთვის აფხაზურად. ერთხელ დავწერე, დაიწყეთ თქვენ, რატომ წერთ რუსულად, დაწერეთ აფხაზურად ეს ყველაფერი. რატომ უნდა დაინახოს სხვამ, რომ შენ ენას კარგავ. ერთმა დაწერა, მე გავიგეო, რომ საქართველოში აფხაზურ წიგნებს უშვებენო, ჩვენ გამოვუშვით დისკი ერთი, მეორე ანიმაციური დისკი აფხაზური ენის სწავლების, მერე წიგნიც გამოვუშვით, სხვათაშორის მაგ წიგნში გვანცელაძეც არის, ერთად შევადგინეთ. ამ წიგნებს და დისკებს ბაღში ხმარობენ. ერთს დაუწერია, ჩვენო თარგმანი არა გვაქვსო, მეხუთეს [მეხუთე კლასის - ს. ჭ.] იქით არაფერი თარგმნილი არ არის. მოდიოთ, ქართველებს გავუგზავნოთო და გადაგვითარგმნიანო, ფულიც აქვთო და მერე იქნება სკოლებიც გავხსნათო აფხაზურადო. ეს ვითომდა ხუმრობით იყო და ხუმრობა არ არის, იმიტო რომ ამას დიდი ფული უნდა.

აფხაზური ენა რუსულმა შეასუსტა. როცა ერთად ვიყავით, კომუნისტების დრო რომ ვთქვათ, ხალხი მიდიოდა საქართველოში სასწავლებლად, თბილისში ძან ბევრი სწავლობდა, უნივერსიტეტი იყო, პუშკინის ინსტიტუტი იყო, თეატრალური იყო. რუსეთში მიდიოდნენ ხალხი, სადაც უნდა, იქ მიდიოდნენ და სწავლობდნენ. არ იყო სავალდებულო, რომ რუსული გცოდნოდა, ეხლა სავალდებულოა.

ახლანდელ აფხაზურში ინტონაცია და ბგერები არ შეცვლილა, ამას ვერ შეცვლი, არ არსებობს ვარიანტი. ფეისბუქზე ვუსმენ, აფხაზური ენას ასწავლის და ვხედავ, რომ ის არ არის ძველი. ხოს და ყოს ცოტას არბილებს, ეგეთი მომენტები დავიჭირე. მე აფხაზური ძან კარგად ვიცი, სალაპარაკო მით უმეტეს, მაგრამ ჩვენ რომ ვსწავლობდით, აფხაზურში იყო ძან ბევრი რუსული სიტყვა. ჩვენ არ ვხმარობდით [სიტყვა] **მასწავლებელს**, [ვამბობდით] **უჩიტელ**... საერთაშორისო სიტყვები გახდა ბევრი, რომელიც ახლა შემოვიტანეთ. ეხლა მე რომ დავიწყე თარგმნაზე მუშაობა და წიგნებს ვუშვებ, მინდა რომ იყოს სუფთა ასნოვა⁴⁶, ახლა ისიც არ ჰქონდათ. **წიგნი, ჩემოდანი, სინათლე**, ყოველდღიური სახმარი, **სტულ, სტოლ**, აი ეგეთი რაღაცეები რუსული იყო. ბარბარიზმებში იყო გადასული აფხაზური ენა. სოხუმის იქით არ იყო მეგრული სიტყვები შესული აფხაზურში. აქეთ იქნება [იგულისხმება ოჩამჩირის რაიონი - ს. ჭ.]. ახლა რომ ვნახე თარგმანები, იმ წუთას ვგრძნობ, ვის აქვს თარგმნილი. **ხაბურზაკ**-ს [აკაბგურზაკ - ს.ჭ.] წერენ

---

⁴⁶ „საფუძველი“.

საზამთროზე, ჩვენ აკვრებენ-ს ვეძახით⁴⁷. ანაშა [ითქმის გუდაუთის რაიონში კიტრის სახელად - ს.ჭ.], [ა]კინტირ-ს ეძახიან ოჩამჩირელები. მე რომ წიგნი გადავთარგმნე, მანანა ანუას „ტყვეობაში 52 დღე“, სამ კვირაში გადავთარგმნე, სასწრაფოდ, წელი მთავრდებოდა. მე ბოდიშები ვიხადე, რომ იქ ბევრი შეცდომა იქნება. არც რედაქტირება გავუკეთე, ვერ მოვასწარი. როცა ეს წიგნი დავდეთ ფეისბუქზე და წიკითხეს სოხუმელებმა, იმ წუთას თქვეს, ეს გუდაუთელის გადათარგმნილია. მაღლობა დიდი-მეთქი. არაო, ჩვენ შეცდომებს არ ვუყურებდითო. იმდენად არის ემოციები გადმოცემული, გრამატიკულ შეცდომებს არ ვუყურებდითო. ეს იყო ჩემთვის ძაან დიდი სიხარული. ამიტომ მე ვფიქრობ, რომ აქეთა მხარეს ბევრი, ბევრი უნდა გაკეთდეს, წიგნებიც უნდა შევიტანოთ, დავიწყოთ გალიდან. გალში რომ დაინახავენ, იღებენ ისინი იქიდან. სასწავლო რესურსი ბევრი უნდა გამოვუშვათ, მოსასმენები... სწორი გამოთქმა, იმიტო, რო ძაან რთულია. საბავშვო ბალებიდან და სახლიდან უნდა დაიწყოს ყველაფერი. მე დავწერე, რომ ეს უნდა დაიწყონ სახლში, მშობლებმა უნდა დაიწყონ. ბავშვი თუ დაიბადა, „შიშნანი“ უნდა უმღეროს, გენაცვალე უნდა უთხრა აფხაზურად. ინგლისურს ადვილად ისწავლი, აფხაზურს ასე ადვილად ვერ. აფხაზური ენა თუ იცი, არ არსებობს რომ სხვა ენა ვერ ისწავლო, ადვილად ისწავლი ყველა ენას. ბევრი ფიქრობს, რაში გვჭირდებაო. მე ვგიჟდები, ზოგს ვერხუბები და ვწერ, ხალხის პირველი ნიშანი არის ენა. ენა თუ არა გაქვს, ეტნოსიც და საერთოდ აღარ იქნები. ტრადიციები ასე თუ ისე შენარჩუნებული მთლად ისე არ არის, როგორც იყო. მეშინია, რომ საერთოდ არ დაიკარგოს აფხაზობა. მე მგონი, დაინახეს. თუ ეშველათ, აუცილებლად უნდა დაიწყონ სწავლა დაბადებიდან, არ არსებობს სხვა ვარიანტი, ძალიან რთულია აფხაზური. სოფელში რომ ჩავედი და ჩემი ძმისშვილები რუსულად ლაპარაკობდნენ, კინაღამ გავგიჟდი. ვუთხარი, რატომ არ ელაპრაკებით აფხაზურად. მითხრეს, შენ რა პატრიოტი ხარო. შენ შენი ენა იცოდე და მერე სხვებსაც ისწავლი. თუ ენას დავკარგავთ, დავკარგავთ ჩვენ აფხაზობას, რაც ბაბუებმა გადმოგვცეს და რომ ტრადიციები შევინარჩუნოთ, აუცილებლად უნდა ვიცოდეთ აფხაზური ენა. აუცილებლად უნდა ვისწავლოთ აფხაზური ენა. აფხაზური ენის გარეშე აფხაზეთი არ არსებობს. ვინც აფხაზეთში ცხოვრობს, თუ აფხაზებს პატივს სცემს, ყველამ უნდა იცოდეს აფხაზური სალაპარაკო ენა. ღმერთმა დალოცოს აფხაზეთი და აფხაზები! იქ რომ ვარ, აფხაზებს ვერხუბები, აქ რომ ვარ, ქართველებს ვერხუბები“.

შ.ფ.: „აფხაზები ძალიან ცდილობენ, რომ აფხაზური ენა არ დაიკარგოს. ბათუმში მცხოვრები აფხაზებიდან ბევრი მეგობარი მყავს. მათ ენა არ იციან, მაგრამ ამაცობენ, რომ აფხაზები არიან. ჩემი გვარის ადამიანები ოჩამჩირეშიც ცხოვრობენ. თურქეთში ნათესავები და მეგობრები მყავს და იქაურ ჩემი გვარის ადამიანებს

---

⁴⁷ სინამდვილეში საზამთროს ორივე სახელწოდება აფხაზურში ნასესხებია თურქული ენიდან.

გვარი არ შეუცვლიათ. თურქეთში აფხაზებმა იციან აფხაზური, რაღაც აქცენტით საუბრობენ, მაგრამ ტრადიციები უფრო შეინარჩუნეს. ჩვენ ბევრი შერეული ოჯახი გვყავდა, იქ არასდროს არ იყო პრობლემები ქართველზე დაქორწინება, პირიქით, პატივისცემას გამოხატავდნენ. სოფლებში ისევ ისეთი აფხაზურია. აფხაზეთის ქალაქებში ახლა უფრო მეტად ლაპარაკობენ აფხაზურად, ვიდრე მე რომ ახალგაზრდა ან მოსწავლე რომ ვიყავი. იმიტომ, რომ იქ ახლა სხვა კონტიგენტია. რაიონებიდან ქალაქში გადასახლდნენ. ბევრ ოჯახში, სადაც მშობლები აფხაზები არიან, ბავშვები საუბრობენ აფხაზურად. ისეთებიც არიან, რომ დედ-მამა აფხაზები ჰყავთ, მაგრამ ბავშვები არ ლაპარაკობენ აფხაზურად. სოხუმში ახლა უფრო მეტი ლაპარაკობს აფხაზურად, გუდაუთაში ისედაც აფხაზურად საუბრობდნენ. გუდაუთელები ნაკლებად გადავიდნენ სოხუმში, ისინი ძირითადად თავიანთ სახლებში ცხოვრობენ. ოჩამჩირის მთიანი სოფლებიდან გადავიდნენ სოხუმში საცხოვრებლად და რადგან მათ იცოდნენ აფხაზური, ეს აფხაზური დარჩა და ისინი და მათი შვილები ლაპარაკობენ აფხაზურად. აფხაზური ენა ახლა უფრო ისმის. გაჩნდნენ ახალგაზრდა მწერლები, ტელევიზია, განათლებული ხალხი, ამიტომ ენა კი არ იკარგება, პირიქით, პროგრესირდება. ახალგაზრდები გრამატიკულ აფხაზურს ლაპარაკობენ, ჩემსავით კი არ ლაპარაკობენ სოფლურად, ლიტერატურული ენით საუბრობენ. ახლა უფრო მეტი აფხაზური სკოლა გაჩნდა, სუფთა აფხაზური სკოლებია მეთუ და პირველი სკოლები, მეთუ სკოლაში ერთი აფხაზური და სამი რუსული კლასი იყო. ახლა რუსული სექტორი არაა, მხოლოდ აფხაზური სკოლაა, მაგრამ მეხუთე კლასიდან სწავლა რუსულად მიმდინარეობს, მაგრამ აფხაზურს გაძლიერებულად სწავლობენ. ჩვენს დროსაც იყო ბალები, მაგრამ ახლა ბევრია. მშობლებს აფხაზურ ბალებში მიჰყავთ და ბავშვობიდან იწყებენ აფხაზურის სწავლას. წინათ ყველაფერი რუსულად იყო და ხელს უშლიდა აფხაზურის განვითარებას. აფხაზურ ანბანს არ ვიყენებ არავისთან. ზოგჯერ მეგობარი მწერს აფხაზური ასოებით. აფხაზეთში აფხაზები რუსულად წერენ. როცა ჩავდივარ, აფხაზურად მელაპარაკებიან, მაგრამ წერით რუსულად წერენ“.

ლ.ა.: „ჩემმა მამიდაშვილებმა, რამდენიმემ ძალიან კარგად იცის აფხაზური. ჩვენმა თაობამ ნაკლებად იცის აფხაზური და პატარებმა, ჩვენმა შვილებმა უფრო კარგად იციან ახლა. ეს იმის დამსახურებაა, რომ ომის მერე ძალიან ბევრი აფხაზი რაიონიდან წამოვიდა სოხუმში და მაგის გავლენა იქნება. სკოლაშიც ცდილობენ, კი, რა თქმა უნა, იმას ვერ ვიტყვი, რომ აფხაზებს ხელი ჩაქნეული აქვთ და არაფერს აკეთებენ ენის კუთხით, მაგას დიდი რესურსი სჭირდება და არამარტო ადამიანური. სახლმძღვანელოები ნორმალურად შედგენილი უნდა იყოს, პედაგოგები უნდა არსებობდნენ და მეთოდოლოგია არის შესამუშავებელი.“

ჩირიკბას⁴⁸ აქვს, არ მახსოვს, რა ჰქვია ენჯეოს⁴⁹, მაგათ გაიარეს საჯარო ტრენინგები საზღვარგარეთ ენის მეთოდოლოგიასთან დაკავშირებით და ზუსტად რამდენიმე კვირის წინ აღმოვაჩინე, რომ გაუკეთებიათ სახელმძღვანელო მასწავლებლებისთვის და, იმედია, იმუშავენს, იმიტო, რომ ვიცი მართლა ძალიან დაინტერესებულები იყვნენ“.

ი.კ.: „ჩემი აზრით, მგონი, აფხაზურში უფრო მეტი სიტყვა რუსული ენიდანაა შესული. მეტიც, კაკ ვამ სკაზატ, სავრემენნი, ვოტ ეტა, პაიავლენიე ნოვოი ტეხნიკი, ეტო, ნაზვანიი ოჩენ ტრუნდო სტანოვიცა ი მი გავარიმ ნა იხნემ იაზიკე. მაცივარი რომ ვთქვათ აფხაზურად **ახშვაშვართა**⁵⁰. ნო ეტო ნი ტაკ ზვუჩიტ, მი უჟე გავარიმ **ახალადელნიკ**. ნუ დაპუსტიმ, სტირალნუიუ მაშინკუ **აძვძვაგა მაშინა** - ეტო მი ნე გავარიმ, ნო მი აძვძვაგა სტარაემსა ნი გავარიტ ი გავარიმ **ჰასტირალნაია მაშინა**. ეს ყოველი... ეტო ვსეგდა ტაკ ბილო ი ნავერნა, ტაკ ი ასტანეცა დაჟე. შას პოდაიუტ ინერნეტ. სმატრიუ, კაგდა ანი რაზგავარივაიუტ, სტარაიუტსა, ვსიო ეტო ნა აბხაზსკომ იაზიკე გავარიტ., ნო სასტაიანე, ია ვიჟუ, უ ნიხ ეტო პალუჩაეტსია, ნევიუჟდენნო ვიგავარივატ“⁵¹.

ინტერვიუებიდან ჩანს, რომ რესპონდენტები განსხვავებულად აფასებენ აფხაზეთში აფხაზური ენის მდგომარეობას. პირველი რესპონდენტი მიიჩნევს, რომ აფხაზური ენა სავალალო მდგომარეობაშია და მასზე ზრუნვა თვით აფხაზებმა უნდა დაიწყონ ოჯახებიდან, მცირე ასაკიდან უნდა ასწავლონ მშობლებმა შვილებს აფხაზური. უნდა აღვნიშნოთ, რომ იგი ხშირად ჩადის აფხაზეთში და უკეთაც იცის იქაური მდგომარეობა. გარდა ამისა, **ი.ო.** აფხაზური ენის გადარჩენის პროცესში ქართული სახელმწიფოს ჩართულობაზეც ამახვილებს ყურადღებას. მისი თქმით, აფხაზეთში სკოლებსა და ბაღებში იყენებენ ენგურს გამოღმა ქართველი და აფხაზი პედაგოგების, ან მეცნიერების მიერ შექმნილ სასწავლო რესურსებს და ამ მიმართულებით მეტ დახმარებასაც ითხოვენ. **ი.ო.**-ს აზრით, ეთნიკური იდენტობის უპირველესი ნიშანი ენაა, ამიტომ ის მოუწოდებს თავისი ეროვნების ადამიანებს, არ დაივიწყონ მშობლიური აფხაზური ენა.

ამის საპირისპიროდ, სხვა რესპონდენტების აზრით, ახლა უფრო ისმის აფხაზური ენა აფხაზეთის ქალაქებში, ვინაიდან აფხაზეთის ომის მერე სოფლებიდან ქალაქებში გადასახლებული აფხაზები თავიანთ მშობლიურ ენაზე

⁴⁸ ვიაჩესლავ ჩირიკბა - ენათმეცნიერი, აფხაზეთის ყოფილი დეფაქტო საგარეო საქმეთა მინისტრი.

⁴⁹ არასამთავრობო ორგანიზაცია.

⁵⁰ უნდა ეთქვა **არხშვაშვაგა**.

⁵¹ “როგორ გითხრათ, თანამედროვე ის, ახალი ტექნიკის გამოჩენა, ეს, სახელები ძალიან ძნელი ხდება და ჩვენ ვამბობთ იმათ [რუსების - ს.ჭ.] ენაზე. **მაცივარი** რომ ვთქვათ აფხაზურად [ეს 4 სიტყვა ქართულად თქვა - ს.ჭ.], **ახშვაშვართა**, მაგრამ ეს ისე არ ჟღერს, ჩვენ უკვე ვამბობთ **ახალადელნიკ**-ს. ვთქვათ, სარეცხი მანქანა, **აძვძვაგა მაშინა**-ს ჩვენ არ ვამბობთ და ვამბობთ **ასტირალნაია მაშინა**-ს. ეს ყოველი [ეს 2 სიტყვაც ქართულად თქვა - ს.ჭ.], ეს მუდამ ასე იყო და, ალბათ, ასეც დარჩება. ახლა გვაწვდიან ინტერნეტს. ვუყურებ. როცა ისინი ლაპარაკობენ, ცდილობენ, ყველაფერი ეს აფხაზურ ენაზე თქვან, მაგრამ მდგომარეობა... ვხედავ, მათ ეს გამოსდით. ძალდაუტანებლად წარმოთქმა“.

საუბრობენ. მშობლებიც ცდილობენ, შვილებს აფხაზური ასწავლონ, სკოლებსა და ბაღებშიც უფრო მონდომებულნი არიან, რომ უკეთესად მიმდინარეობდეს აფხაზურის სწავლება.

ინტერვიუების დროს რესპონდენტებმა არაერთხელ აღნიშნეს, რომ ადრე აფხაზური ენის განვითარებას რუსული ენა აფერხებდა. ახლა, მართალია, უფრო მეტად სურთ ისწავლონ აფხაზური ენა, მაგრამ მეტწილად მაინც რუსულ ენას იყენებენ. მათი სიტყვით, აფხაზურს გაძლიერებულად ასწავლიან სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში, მაგრამ სწავლას მაინც, უმეტესად, რუსულად აგრძელებენ, აფხაზურადაც საუბრობენ, მაგრამ მაინც რუსულად წერენ.

ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში სამი რესპონდენტი, შორიდან რეალისტურად ვერ ხედავს იმ მიმე ვითარებას, რის შესახებაც აფხაზეთში მცხოვრები აფხაზი მეცნიერები (თუნდაც იგივე ვ. ჩირიკბა) და სხვა დარგების წარმომადგენლები ხშირად წერენ და საუბრობენ.

როგორც ვხედავთ, აფხაზურ ენას ყველგან კონკურენციას უწევს რუსული ენა, რომელსაც აფხაზურთან ერთად ოფიციალური ენის სტატუსი აქვს მინიჭებული აფხაზეთის ტერიტორიაზე. გარდა ამისა, დიდ სურვილთან და შემართებასთან ერთად, აფხაზებს დიდი ფინანსური და ადამიანური რესურსი სჭირდებათ აფხაზური ენის შენარჩუნებისათვის, განვითარებისათვის და უფრო ფართოდ ფუნქციონირებისათვის, რაც დღევანდელ პირობებში ძნელად მისაღწევი ჩანს. ამასთანავე, ეს ყველაფერი დამოკიდებულია არა მხოლოდ აფხაზთა მონდომებასა და სურვილზე, არამედ იმ მეზობელი სახელმწიფოს ნებაზეც, რომელიც, სინამდვილეში, წარმართავს აფხაზეთში ეთნიკურ, ენობრივ და პოლიტიკურ პროცესებს.

სამწუხაროდ, ასევე ვერ ხედავენ ჩვენი რესპონდენტები იმას, რომ, როგორც პროფ. თ. გვანცელაძე იმეორებს ხშირად, **ვერცერთი სახელმძღვანელო და სასწავლო რესურსი ვერ გადაარჩენს აფხაზურ ენას, თუ ამ ენის გაძლიერებული სწავლება არ გახდება საყოველთაო და სავალდებულო აფხაზურ საბავშვო ბაღებში, სკოლების ყველა კლასსა და უნივერსიტეტის ყველა სპეციალობაზე.**

5. შვილების ენა:

ი.ო.: „ჩემს ქალიშვილს ესმის აფხაზური, დედაჩემი და მამიდა სულ აფხაზურად ელაპარაკებოდნენ და ესმით. ბიჭმა კითხვა და უფრო სალაპარაკო ენა იცის. შვილიშვილებმა არ იციან და ახლა ვცდილობ, რომ რაღაცები მაინც ვასწავლო. ჩემი შვილი რუსულად და ინგლისურად კარგად ლაპარაკობს. მერე დაგვჭირდა აფხაზური ენა. სალაპარაკო ენა კი იცოდა, მიდი, მოდი, ჭამე, ადექი და

რადაცა. მერე დაგვჭირდა და ვუთხარი, უნდა ვისწავლოთ. ბგერებს ამბობს არაჩვეულებრივად, მაგრამ ენა არ იცის. წაიკითხავს, მაგრამ რას ნიშნავს და რა არის, არ იცის. ძლივს მივაღწიეთ, რომ ბგერები სწორად რომ თქვას“.

შ.ფ.: „ლიხნში მამიდა, ბებია, მამა გარდაიცვალნენ, მაგრამ სოფელში მაინც დავდიოდით. ჩემი დისშვილები და ჩემი შვილები არ ლაპარაკობდნენ აფხაზურად, მაგრამ ყველაფერი მშვენივრად ესმოდათ. ხუმრობა-ხუმრობით იწყებდნენ საუბარს. ჩემს ვაჟიშვილს უყვარს ზოგჯერ აფხაზური სიტყვების გამოყენება. ომის შემდეგ წამოვედით და ნელ-ნელა ყველაფერი გვავიწყდება. მეგობარმა მაჩუქა აფხაზური სახელმძღვანელო და ჩემი შვილიშვილი ცდილობს ისწავლოს, აფხაზური სიმღერები უყვარს, ის 15 წლისაა. წინააღმდეგი არაა, მას ძალიან უყვარს ენების სწავლა. ის კი მითხრა, რომ რთულიაო ძალიან, მართლა რთულია“.

ლ.ა.: „ჩემმა შვილებმა იციან ქართული, რუსული, ორივე ძალიან კარგად. შემძლია ვთქვა, თანაბრად. სწავლობენ ფრანგულსა და ინგლისურს, აფხაზურს - არა. ვეცადე, მაგრამ მაინც და მაინც დიდი ინტერესი არ გამოუხატავთ. მე ჩემს შვილებს აფხაზურად არ ვესაუბრები, ვესაუბრები ქართულად, არ გამომდის. ვეცადე რამდენჯერმე, მაგრამ აი, ხო არის რადაცა ფსიქოლოგიური ბარიერი, რომ ვერ ველაპარაკები და ამიტომ ჩავიქნიე ხელი ჯერჯერობით. აფხაზეთში წასვლის სურვილი აქვთ, ხშირად ეკითხებიან ბებიას, ხომ შეიძლება ჩამოვიდეთო, მაგრამ ჯერჯერობით ამის საშუალება არ არის“.

ი.კ.: „შვილებმა არ იციან აფხაზური, ეს ცუდი ვითარება მოხდა. ომი რომ დაიწყო, ესენი ძაან პატარები იყვნენ. ჩემი მადონა იცოდა. 3 წლის იყო, რომ სრულად ლაპარაკობდა აფხაზურად, დედაჩემმა ასწავლა. ჩვენ რომ გადავედით, მედეა იყო 2 წლის, მართა იყო წლინახევარის. მე მახსოვს, ომის დროს ისე იყო საშიში, რო სადღაც დაილაპარაკებდი, გაიგებდი ხმები, დაიჭერდნენ, მიყავდი შტაბში, დაკითხვებს აკეთებდი, წერდი. ჩტობ ია ატ ეტუ სრედუ ნე პაპალა, ია მალჩალა, რე რაზგავარივალა ს დეტმი. გავარილა ნა იხ მენგრელსკომ იაზიკე, რაზგავარივალა. ა პატომ პოსლე ვაინი, დევიანოსტო ტრეტომ გადო, ზა ინგირი აკაზალის. ეტა ვაბშემ ისკლიუჩილას ეტატ რაზგავორ, შტობ სლიშნა ბილა. ია ესლი ნე სკაჟუ, ვი სამი მოჟეტე დაგადატსია, ეტა აპასნო ბილა ვ ტო ვრემია⁵². ახლა უკვე მივაჩვიეთ და ის დრო გავიდა, რომ არ შემძლიოდა ლაპარაკი. არ გამოვიდოდა. აი მე რომ კორპუსში ლაპარაკი რომ დაიწყებდი, არ მოეწონებოდათ მეზობელებს, ამიტომ პატივს ვცემდი მე ჩემ მეზობელებს, რო გული არ ატკინოს, რო არ გახსენდოს წარსული და ვცდილობდი, რომ ვილაპარაკო ქართულად. მე ახლაც

⁵² “იმ გარემოში რომ არ მოვხვედრილიყავი, მე ვდუმდი, არ ველაპარაკებოდი ბავშვებს. ველაპარაკებოდი მათ მშობლიურ მეგრულ ენაზე, ვესაუბრებოდი. მერე კი, ომის შემდგომ, ოთხმოცდაცამეტ წელს, ენგურის გამოღმა აღმოვჩნდი. ეს, ეს საუბარი სრულებით გამოირიცხა, რომ გასაგონი ყოფილიყო. მე რომ არ ვთქვა, თქვენ თვითონ მიხვდებით, [რომ] ეს სახიფათო იყო იმ დროს“.

კიდევ მიჭირს ლაპარაკი და ეს ჩანაწერი მერე გაასწორე ჩემი სიტყვები. ს ეტოი სიტუაციი ტაკ პალუჩილას, ჩტო ანი ნე მაგლი ნაუჩიტსია აბხაზსკომუ იაზიკუ“.

როგორც ვხედავთ, სხვადასხვა მიზეზებისა და გარემოებების გამო აფხაზი ქალბატონების შვილებმა არ იციან აფხაზური ენა. მათი შვილები, ან შვილიშვილები ქართველები არიან, რომლებიც ქართულენოვან გარემოში იზრდებიან, ამიტომ დედებმა ვერ შეძლეს უკეთ ესწავლებინათ მათთვის დედის ენა, თუმცა შვილებთან ძალიან ადრეული ასაკიდან მუშაობისა და მეტი მონდომების შემთხვევაში უკეთესი შედეგის მიღწევა შეუძლებელი არ იქნებოდა.

მაშასადამე, ჩვენ მიერ პროექტის ფარგლებში ჩაწერილი ინტერვიუებით ირკვევა, რომ თბილისში მცხოვრები აფხაზი ქალბატონების ენობრივი ისტორიები მეტ-ნაკლებად ერთმანეთს ჰგავს. მათ სხვადასხვა დონეზე იციან თავიანთი დედაენა, მაგრამ ოთხივე მშობლიურ ენად მიიჩნევენ აფხაზურ ენას. სამწუხაროა, რომ აფხაზური ენის ის ცოდნა, რაც აქვთ ჩვენს რესპონდენტებს, ვერ გადაეცა შვილებს და შვილიშვილებს, რითაც ენის თაობიდან თაობაზე გადაცემის კანონზომიერება დაირღვა.

აფხაზი ქალბატონები მაქსიმალურად ცდილობენ, დადებითი მუხტი შეიტანონ ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობებში, აქტიურად გულშემატკივრობენ აფხაზებისა და ქართველების ყოფა-ცხოვრებისთვის მნიშვნელოვან საკითხებს.

ი.ო. და ლ.ა. თავიანთ აფხაზ და ქართველ კოლეგებთან ერთად ზრუნავენ აფხაზური ენისა და კულტურის განვითარებაზე: თარგმნიან წიგნებს აფხაზურიდან ქართულად და პირიქითაც, დაინტერესებულ ადამიანებს ასწავლიან აფხაზურ ენას, აცნობენ აფხაზეთისა და აფხაზების ენობრივ, ეთნოგრაფიულ და კულტურულ მახასიათებლებს, აფხაზურ ენაზე უძღვებიან სატელევიზიო და რადიოგადაცემებს, ქმნიან აფხაზური ენის სწავლებისთვის საჭირო რესურსების ბეჭდურ და ელექტრონულ ვერსიებს. ჩამოთვლილი ღონისძიებები თვალსაჩინო მაგალითია იმისა, თუ როგორ ზრუნავენ თბილისში მცხოვრები აფხაზები თავიანთი მშობლიური ენის შესანარჩუნებლად და განსავითარებლად.

დასკვნა

ჩვენ მიერ ჩაწერილი საკვლევი მასალების ანალიზით ირკვევა, რომ:

1. მე-20 საუკუნის 20-30-იან წლებში აფხაზურ ოჯახებში უმეტესად მხოლოდ აფხაზურ ენაზე საუბრობდნენ, სანამ საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში რუსული ენა უფრო აქტიურად შემოვიდოდა მათ ცხოვრებაში.
2. დევნილობამდე აფხაზური ენის გამოყენების გეოგრაფია ასე ნაწილდებოდა: აფხაზური ენა ძირითადად კარგად იცოდნენ

გუდაუთისა და ოჩამჩირის რაიონების სოფლებში, ხოლო ნაკლებად იცოდნენ სოხუმში მცხოვრებმა აფხაზებმა;

3. აფხაზების უმეტესობა მშობლიურ ენად აღიარებენ აფხაზურს, ამასთანავე უმეტეს შემთხვევაში ამით თავიანთი ეთნიკური თვითკუთვნილების მარკირებას ახდენენ;
4. აფხაზური ენის გარდა, აფხაზებმა იცოდნენ შემდეგი ენები: რუსული, თურქული, ქართული (უმეტესად მეგრული). რუსულს და თურქულს სწავლობდნენ განათლებისა და სამსახურებრივი საჭიროების გამო. გუდაუთელებმა აფხაზურის გარდა უფრო ხშირად იცოდნენ რუსული, ოჩამჩირესა და გალში მცხოვრებმა აფხაზებმა აფხაზურის გარდა კარგად იცოდნენ მეგრული (ზოგიერთ შემთხვევაში სამწიგნობრო ქართული, ან იშვიათად სვანური). შეიძლება ითქვას, რომ აფხაზების დიდი ნაწილი იყო ორენოვანი, სამენოვანი და იშვიათად ოთხენოვანი.
5. ზოგჯერ აფხაზი საუბარს იწყებდა აფხაზურად, მაგრამ აგრძელებდა რუსულად, ან მეგრულად. ენობრივი კოდების გადართვა იმაზე იყო დამოკიდებული, თუ სად, ვის და რაზე ესაუბრებოდა (რესპონდენტებს ხშირად აღუნიშნავთ, რომ საოჯახო და საყოფაცხოვრებო საკითხებზე საუბრისას ისინი აფხაზურად ლაპარაკობდნენ, ხოლო გლობალურ, პოლიტიკურ, ან სამსახურებრივ თემებზე - რუსულად ერჩივნათ საუბარი);
6. ინტონაციით, ცალკეული ბგერებისა და ლექსიკური ერთეულების განსხვავებულად გამოყენების მიხედვით განასხვავებენ გუდაუთასა და გაგრაში გავრცელებულ ბზიფურ დიალექტზე მოსაუბრე აფხაზებსა და ოჩამჩირესა და გალში გავრცელებულ აბჟურ დიალექტზე მოლაპარაკეებს;
7. მე-20 საუკუნის 20-30-იან წლებიდან აფხაზეთში ფუნქციონირებდა ე.წ. აფხაზური სკოლა, რაც გულისხმობდა აფხაზურ ენაზე სწავლებას მეოთხე კლასის ჩათვლით, ხოლო შემდეგ საფეხურებზე მოსწავლეები სწავლებას რუსულ ენაზე აგრძელებდნენ. აფხაზურ სკოლებში არ ისწავლებოდა ქართული, როგორც სახელმწიფო ენა და პირიქითაც, არც ქართულ სკოლებში ასწავლიდნენ აფხაზურს, როგორც ერთ საგანს. რესპონდენტებიც აღნიშნავენ და ჩვენც ვეთანხმებით, რომ ერთმანეთის ენების თუნდაც ელემენტარულ დონეზე ცოდნა დადებით მუხტს შეიტანდა ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობებში;
8. აფხაზეთში არსებულ უმაღლესი სასწავლებლების აფხაზურ სექტორზე დისციპლინათა უმრავლესობის სწავლება მხოლოდ რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა. ამის მიზეზებად სახელდება აფხაზურენოვანი სახელმძღვანელოების არარსებობა და შესაბამისი კვალიფიციური

კადრების ნაკლებობა, თუმცა ეს საბჭოთა კავშირის ყველა ავტონომიაში ზუსტად ასე იყო და კომუნისტური ენობრივი პოლიტიკის ნაწილს წარმოადგენდა;

9. სასკოლო და უმაღლესი განათლების სფეროში რუსული ენის დიდი დოზით გამოყენებამ საგრძნობლად შეასუსტა აფხაზური ენის ფუნქციონირება, ვინაიდან ნელ-ნელა რუსული ენა საგარეო სივრციდან საოჯახო გარემოშიც შეიჭრა და აფხაზურთან ერთად საოჯახო ენის სტატუსიც მოიპოვა, დღეს დომინანტობას ცდილობს;
10. მე-20 საუკუნის 30-40-იან წლებში ე.წ. აფხაზური სკოლების მაღალ კლასებში სწავლების ქართულ ენაზე გადაყვანა ფსიქოლოგიური სტრესი გამოდგა მოსწავლეებისა და მათი ოჯახებისათვის და დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია აფხაზებში, ამიტომ აუცილებელია, მოხდეს ამ ისტორიული ფაქტის ამსახველი დოკუმენტების მოძიება და ობიექტური მეცნიერული დასკვნის გამოქვეყნება. აღმოჩნდა, რომ იმ მოკლე პერიოდშიც კი აფხაზებმა გარკვეულ დონეზე მაინც ისწავლეს ქართული, რაც აადვილებდა ქართველებთან მათ ურთიერთობას;
11. საბჭოთა პერიოდში აფხაზეთში, ისევე როგორც მთელ საბჭოთა კავშირში, სხვადასხვა ეროვნების ადამიანთა შორის მთავარი საკომუნიკაციო ენა იყო რუსული. საგანმანათლებლო სივრცის გარდა, აფხაზეთში რუსული ენა გახდა საქმისწარმოების, კულტურისა და სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენელთა შორის გამოსაყენებელი უნივერსალური ენა;
12. რუსული ენის პრესტიჟულობამ და აფხაზებისთვის განათლების ძირითად ენად რუსულის გამოყენებამ გავლენა იქონია აფხაზების ენობრივ კომპეტენციაზე. კერძოდ, დროთა განმავლობაში განუხრელად იკლო აფხაზურის მცოდნე აფხაზთა რიცხვმა, თუმცა ოფიციალურ სტატისტიკაში მიეთითებოდა დედაენის თითქმის ასპროცენტიანი ცოდნა. აფხაზები პრაგმატულ არჩევანს აკეთებდნენ რუსული ენის სასარგებლოდ, ამიტომ მცირდებოდა აფხაზური ენის ცოდნის ხარისხიც და მცოდნეთა წილიც. აფხაზურ სკოლებში შვილების მიყვანაც არ იყო საკმარისი, ვინაიდან უმეტესად რუსულენოვანი გარემო აფერხებდა აფხაზური ენის სრულფასოვნად ფუნქციონირებას;
13. რუსულის მომეტებულად გამოყენება გავლენას ახდენდა აფხაზური ენის ეკოლოგიაზეც, ვინაიდან ენაში იჭრებოდა და მკვიდრდებოდა ის ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც აფხაზურ ენაში არ არსებობდა;
14. დღეს აფხაზური ენის გამოყენების არეალი შეიცვალა და სოფლებიდან სოხუმში გადასახალეული აფხაზების ის თაობა უფრო მეტად ლაპარაკობს აფხაზურად, შესაბამისად, სოფლიდან სოხუმში მიგრირებულთა თაობებში ახლა უფრო მეტად ისმის აფხაზური

მეტყველება, ვიდრე საბჭოთა პერიოდში, მაგრამ, ჩვენი დაკვირვებით, ქალაქში დაბადებული მათი შვილები და შვილიშვილები მაინც ნაკლებად ფლობენ დედაენას;

15. აფხაზთა მიგრაცია სოფლიდან ქალაქში სრულიადაც არ არის საკმარისი იმისთვის, რომ აფხაზური ენის ფუნქციონირების სფეროები გაიზარდოს და ენა განვითარდეს, ვინაიდან აფხაზეთში აფხაზურთან ერთად რუსული ენის ოფიციალურ ენად აღიარება და რუსეთის მიერ დაგეგმილი ენობრივი პოლიტიკა მნიშვნელოვნად აზარალებს და აფერხებს აფხაზურის გამოყენებას. საბჭოთა პერიოდიდან დაწყებული აფხაზეთში აფხაზური ენის პოზიციების შესუსტების პროცესი ინერციით გრძელდება უფრო არადემოკრატიული ფორმებითა და მეთოდებით;
16. აფხაზები აქტიურად იყენებენ რუსულ ენას ერთმანეთთან საუბრისას, განათლების სისტემაში, კულტურაში, ხელოვნებაში, მეცნიერებაში, ციფრულ სამყაროში... სოციალურ ქსელებში კომუნიკაციისას ისინი, ძირითადად, წერენ რუსულ ენაზე და არა აფხაზურად. აფხაზებისთვის ყველაზე „კომფორტულ“ ენად მაინც რუსული რჩება;
17. რადიკალურად შეიცვალა აფხაზური ენის გამოყენების გეოგრაფია, ვინაიდან სოფლის მოსახლეობა, განსაკუთრებით, მთიანი სოფლების მცხოვრებლები ქალაქებში გადასახლდნენ, სადაც იძულებული არიან თავიანთ მშობლიურ ენაზე მეტად მაინც რუსულ ენაზე ისაუბრონ.
18. თითქმის საუკუნის განმავლობაში მიმდინარე რუსული ენის უმძლავრესი და დამთრგუნავი ზეგავლენა თავისთავად თანამედროვე აფხაზური ენის ლექსიკურ მარაგზეც აისახება და ქაოსურად შეჭრილი თანამედროვე ტექნიკური სიახლეების აღმნიშვნელი ტერმინებიც დამუშავების გარეშე, უსისტემოდ მკვიდრდება;
19. თანამედროვე აფხაზური ენის განაწილება სხვადასხვა თაობის ადამიანებს შორის ასეთია: აფხაზურს ძირითადად კარგად, ან საშუალოდ ფლობენ 50 წელს გადაცილებული ადამიანები, 30-40 წლის აფხაზებმა საშუალო დონეზე იციან, ხშირ შემთხვევაში ესმით და ვერ ლაპარაკობენ, ხოლო უმცროსი თაობის ადამიანებმა ნაკლებად, ან საერთოდ არ იციან;
20. საბჭოთა პერიოდსა და ამჟამად შექმნილი ენობრივი სიტუაციის გამო, უფროსი თაობის ადამიანები შვილებს და შვილიშვილებს არ და ვერ გადასცემენ დედაენის ცოდნას. ამის და სხვა მრავალი მიზეზის გამო იხშობა, იზღუდება და ნელ-ნელა სუსტდება აფხაზური ენა. ჩვენ მიერ წარმოდგენილი საკვლევი მასალის ანალიზით კიდევ ერთხელ დასტურდება, რომ აფხაზური ენა ნამდვილად არის გაქრობის საფრთხის ქვეშ მყოფი ენა, რომელსაც ხელშეწყობა, ზრუნვა და გადარჩენა სჭირდება. როგორც აფხაზები აღნიშნავენ, საამისოდ მათ სჭირდებათ დახმარება

ქართული სახელწიფოს მხრიდანაც, რომლის კონსტიტუციური მოვალეობაა ქართულ ენასთან ერთად იზრუნოს აფხაზურ ენაზე, როგორც ერთ-ერთ სახელმწიფო ენაზე.